

ชีวิตกับความจริง

คำนำ

ความจริงกับชีวิต หรือชีวิตกับความจริงนั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก เพราะว่าชีวิตนั่นเองเป็นความจริงอย่างหนึ่งที่เราจะต้องศึกษาให้รู้ให้เข้าใจ ว่าคืออะไรเป็นอย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้นเป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อที่เราจะได้มีชีวิตอยู่อย่างสมจริงหรือว่าสอดคล้องกับความจริง เพราะการมีชีวิตอยู่อย่างไม่รู้ความจริงของชีวิต หรืออย่างไม่สอดคล้องกับความจริงของชีวิต ก็มีแต่จะเพิ่มพูนความทุกข์ให้แก่ชีวิต ไม่อาจจะแก้ความทุกข์หรือปัญหาของชีวิตใด ๆ ได้ แต่ถ้ามีชีวิตอยู่อย่างรู้ความจริงของชีวิตหรือที่เรียกว่ารู้เท่าทันชีวิตก็ย่อมจะพอบรรเทาความทุกข์หรือปัญหาของชีวิตได้กระทั่งอาจจะแก้ปัญหาของชีวิตได้เป็นขั้นตอนไปตามลำดับ กล่าวโดยสรุปก็คือการมีชีวิตอยู่อย่างผู้รู้ ย่อมจะดีกว่าการมีชีวิตอยู่อย่างผู้ไม่รู้แน่นอน

อายุ วรรณ สุข พล และประสพสิ่งพึงประสงค์ทั้งปวงโดยธรรม
ทั่วกัน

สจ. พระญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๓๓

ความเรียงเรื่อง **"ชีวิตกับความจริง"** นี้ เดิมได้แสดงเป็นพระธรรมเทศนาในวันธรรมสวนะ (วันพระ) โดยได้บรรยายหัวข้อในพระบรมราโชวาทคุณธรรม ๔ ประการได้แก่ (๑) การรักษาความสัจ (๒) การรู้จักข่มใจตนเอง (๓) การอดทน (๔) การรู้จักละวางความชั่ว ซึ่งได้พระราชทานตามนัยแห่งฆราวาสธรรม ๔ ประการ คือ **สัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ** ไปตามลำดับ ในแต่ละหัวข้อได้แสดงต่อเนื่องกันไปหลายกัณฑ์ สั้นบ้างยาวบ้าง ตามแต่ใจความแห่งธรรมะในหัวข้อนั้น ๆ สำหรับหัวข้อ **สัจจะ** ได้แสดงต่อเนื่องกัน ๘ กัณฑ์ ซึ่งได้นำมาเรียบเรียงใหม่ให้เป็นเรื่องเดียวกันดังปรากฏในหนังสือนี้ เรื่อง สัจจะ ความจริง ที่แสดงนี้ มุ่งแสดงให้เป็นข้อปฏิบัติที่บุคคลทุกระดับสามารถศึกษา และนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตตนได้ตามสมควรแก่ภาวะและหน้าที่

น.อ.ประสิทธิ์ ลัทธิธรรม ร.น. มองเห็นประโยชน์ของหนังสือนี้และได้มีกุศลเจตนาที่จะเผยแพร่แก่สาธุชนทั่วไปเป็นวิทยาทาน ได้ขออนุญาตพิมพ์เผยแพร่ และก็ได้อนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามประสงค์

ขออนุโมทนาในกุศลเจตนา และขออำนวยพร ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและบุญกุศลอำนวยให้ทุกท่านผู้เกี่ยวข้องมี **น.อ.ประสิทธิ์ ลัทธิธรรม ร.น.** เป็นต้น เจริญ

ชีวิตกับความจริง

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งได้ชื่อว่า **พระผู้รู้** นั้น รู้อะไร ? ได้มีแสดงว่า **รู้ธรรม** และก็ได้มีแสดงชี้ชัดอีกว่า **ทรงรู้อริยสัจจะ** คือความจริงที่ทำให้ผู้รู้ เป็นอริยะ คือ ผู้ประเสริฐผู้เจริญ ทรงแสดงธรรม ก็คือคำสั่งสอนอันเรียกว่า **ศาสนธรรม ธรรม** คือคำสั่งสอน ก็เพื่อให้**รู้ธรรมหรืออริยสัจจธรรม**ที่ได้ตรัสรู้นั้น ธรรมที่ได้ตรัสรู้เรียกย่อ ๆ ก็คือ **สัจจะ ความจริง** พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสรู้**อริยสัจจะ**คือความจริงดังกล่าวนั้น

สัจจะ คือความจริงนั้น เรียกว่า **ธรรม**บ้าง **ธาตุ**บ้าง คำว่า**ธรรม** เรามักเรียกกันว่า **พระธรรม** ส่วน ธาตุเราก็เรียกกันว่า ธาตุ ซึ่งโดยมากใช้เรียกชื่อธาตุ**ทั้ง ๔** คือ ***ปฐวีธาตุ*** ธาตุดิน ***อาโปธาตุ*** ธาตุน้ำ ***เตโชธาตุ*** ธาตุไฟ ***วาโยธาตุ*** ธาตุลม เป็นต้น แต่ว่าก็มีที่เรียกคู่กับคำว่า **ธรรม** และมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า **ธรรม**

คำว่า **ธรรม** หรือธาตุนี้ ก็มาจากธาตุของศัพท์หรือมูลของศัพท์อย่างเดียวกันคือ ***ธา*** ซึ่งแปลว่า **ทรงไว้** หรือ **ดำรงไว้** **ธรรม** ก็คือทรงดำรง **ธาตุ**ก็คือทรงดำรง คำว่าสัจจะที่แปลว่าความจริงก็แปลตามความหมาย แต่ตามมูลศัพท์แปลว่า **มีอยู่**

มีอยู่กับคำว่า **ดำรง หรือทรง** อันเป็นมูลศัพท์ของคำว่า **ธรรม** หรือ **ธาตุ**นั้น ก็เป็นอย่างเดียวกัน เพราะสิ่งใดมีอยู่ สิ่งนั้นก็ย่อมดำรงหรือทรงอยู่ สิ่งใดดำรงหรือทรงอยู่ สิ่งนั้นก็มีอยู่

อะไรเล่าที่มีหรือทรงดำรงอยู่ ? ก็คือ**ความจริง**อันเป็นภาษาไทยเรา ซึ่งตรงกันข้ามกับ**ความเท็จ** ความเปล่าไม่จริง ฉะนั้น คำว่า **สัจจะ** เราจึงแปลเป็นไทยว่าจริงหรือความจริง และคำว่า **ธรรม** หรือ **ธาตุ** เราก็ใช้ทับศัพท์ลงไปว่าธรรมหรือธาตุในภาษาไทย แต่โดยความนั้นก็คือ **ความจริง** นั่นเอง ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น ฉะนั้น ท่านจึงมักใช้ควบกัน เสียเลย เอาคำว่า **สัจจะ** กับคำว่า **ธรรม** มาควบกันว่า ***สัจจธรรม*** และก็ใช้แปลกันว่า **ธรรมคือสัจจะ** อันได้แก่**ความจริง** ซึ่งอันที่จริงนั้น **สัจจะ** กับ **ธรรม** ก็ความจริงด้วยกัน แต่เมื่อเอามาใช้เรียกควบกัน ก็ทำให้ความหมายทางความ เข้าใจแจ่มชัดยิ่งขึ้น ทำให้เข้าใจความหมายของคำว่า **ธรรม** ว่าคือ **สัจจะ** หรือ **สัจจะ** ก็คือ **ธรรม** ก็คือ **ความจริง**

อันสิ่งที่เรียกว่า **เป็นความจริง** นั้น ต้องเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่หรือมีอยู่ จึงจะเป็นความจริง ถ้าไม่มีอยู่ไม่ดำรงอยู่ไม่ทรงอยู่ ก็ไม่เป็นความจริง แต่เป็นมุสาคือเท็จ เป็นมายาคือเป็นสิ่งที่ลวง หรือเป็นโมฆะหรือโมสะ คือเป็นสิ่งที่เปล่า ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็น **พุทธะ** คือเป็น **พระผู้รู้** เป็น **ผู้ตรัสรู้** ก็คือ**ทรงรู้ทรงตรัสรู้ธรรมที่เป็นตัวความจริง** ซึ่งท่านแสดงไว้ในปฐมเทศนาก็คือ ***อริยสัจทั้ง ๔*** ทรงแสดงธรรมก็คือคำสั่งสอน

อันเรียกว่า **ศาสนา** ศาสนาคือ **คำสั่งสอน** จึงได้พลอยเรียกว่า **ธรรม**ด้วย คือเรียกว่า **ศาสนธรรม** ธรรมคือคำสั่งสอน ก็สั่งสอนชี้แจงแสดงเปิดเผยซึ่งสัจจธรรม **ธรรม** ที่เป็นตัวความจริงนั่นเอง ก็เพื่อให้ผู้ฟังซึ่งเป็นเวไนยยะคือเป็นผู้ที่ฝึกได้ข่มได้นั้น ได้รู้ **สัจจธรรม ธรรม** ที่เป็นตัวความจริงตามพระพุทธเจ้า ก็แหละธรรมที่ทรงสั่งสอนไว้นี้ มีปริยายคือทางเป็นอันมาก ดังพระพุทธภาษิตบทหนึ่งได้ตรัสสอนไว้ว่า *สจฺจมนุรกฺเขยฺย* คือ **ตามรักษาสัจจะหรือความสัตย์**

อันการรักษาความสัตย์นั้น เป็นข้อปฏิบัติสำคัญข้อหนึ่งของบุคคล อันบุคคลทุก ๆ คนจำเป็นที่จะต้องรักษาความสัตย์ จึงจะเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ขึ้น เป็นบุคคลที่เจริญขึ้น ถ้าไม่รักษาความสัตย์แล้ว ก็หาชื่อว่าเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ไม่ หาเป็นผู้เจริญไม

อัน**สัจจะ** ที่แปลว่าความสัตย์นี้มีเป็นต้นว่า **วาจา** สัตย์ หรือ **วจีสัตย์** อันแปลว่า **ถ้อยคำที่เป็นจริง** และการรักษาวาจาสัตย์หรือวจีสัตย์ก็คือการรักษาถ้อยคำที่เป็นจริง อันหมายความว่า **พูดความจริง** และเมื่อพูดให้สัญญาหรือให้ปฏิญญารับรองไปอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็รักษาสัญญา รักษา ปฏิญญานั้น แต่ก็จะต้องมีความเข้าใจในเรื่องวาจาสัตย์ดังกล่าวนี้ ในทางปฏิบัติต่อไปอีก เพราะว่าอันความจริงทีบุคคลรู้ ทีบุคคลเห็น จะเป็นรูเห็นทางอายตนะหรือรู้เหนด้วยปัญญาก็ตาม ก็ล้วนเป็น**ความสัตย์ความจริงพึงรักษา** ทั้งนั้น

แต่ว่า วิธีรักษา นั้น ไม่ใช่หมายความว่า ต้องพูดความจริงนั้นทั้งหมด พระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงแสดงถึงพระวาจาของพระองค์ว่า **ข้อใดที่ไม่จริงข้อนั้นพระองค์ไม่ตรัส ข้อใดที่จริงแต่ไม่เป็นประโยชน์ และไม่ต้องด้วยกาละคือกาลเวลา พระองค์ก็ไม่ตรัส ส่วนข้อใดที่เป็นความจริงด้วย เป็นประโยชน์ด้วย ต้องด้วยกาละคือกาลเวลาด้วย พระองค์จึงตรัส ดั่งนี้** นี้คือวิธีรักษาความสัตย์อันเกี่ยวแก่วาจาของพระพุทธเจ้า

อันความสัตย์ความจริงดังกล่าวนี้ก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว ที่รู้เห็นทางอายตนะคือตาหูเป็นต้นก็ดี ที่รู้ด้วยปัญญาก็ดี ที่จะกล่าวออกไปนั้นก็ต้องให้เป็นประโยชน์ และต้องให้ชอบด้วยกาลเทศะ ดั่งนี้ชื่อว่าเป็นการรักษาความสัตย์ ถ้าข้อที่รู้เห็นดังกล่าวนั้นเป็นความจริง แต่ไม่เป็นประโยชน์และไม่ต้องด้วยกาลเทศะ ก็ไม่กล่าวไม่พูด วิธีที่ไม่กล่าวไม่พูดในความจริงที่ไม่เป็นประโยชน์ไม่ต้องด้วยกาลเทศะ ดั่งนี้ก็เป็นการรักษาความสัตย์ ฉะนั้น วิธีรักษาความสัตย์จึงเป็นได้ทั้งที่พูดทั้งที่ไม่พูดดังที่กล่าวมานี้ นี้เป็นการปฏิบัติทางพุทธศาสนา

อนึ่ง **วาจาที่กล่าว** เป็นการ **รับรอง** เป็น **สัญญาหรือเป็นปฏิญญา** ก็ต้องรักษาสัจจสัญญาหรือสัจจปฏิญญานั้น ดั่งนี้เรียกว่า **เป็นจริงตามสัญญาหรือตามปฏิญญา** ว่าถึงการรับรองเป็นสัญญาเป็นสัจจสัญญา ก็เช่นว่าการรับว่าจะไปที่โน่นที่นี่ การรับว่าจะทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ การรับว่าจะช่วยสิ่งนั้นสิ่งนี้ เมื่อรับแล้วก็ไป เมื่อรับแล้วก็กระทำ เมื่อรับแล้วก็ช่วยตามที่รับ ดั่งนี้

เรียกว่า **สัจจสัญญา** ในขณะที่รับนั้นยังไม่ได้ไปยังไม่ได้ทำยังไม่ได้ช่วย คำรับนั้นก็ยังไม่เป็นจริงขึ้นมา แต่ว่าเมื่อไปเมื่อทำเมื่อช่วยตามที่รับ ก็เป็นจริงขึ้นมา คือไปจริงทำจริงช่วยจริงตามที่รับ ดั่งนี้เรียกว่า **การรักษาความสัตย์ที่เป็นสัจจสัญญา** จะเป็นรับทางปากรับทางหนังสือก็ตาม ที่รับว่าจะไปจะทำจะช่วยเป็นต้น ดังกล่าวนั้น ถ้าหากว่ารับแล้วไม่ทำตามที่รับเรียกว่าไม่รักษาความสัตย์

อันสัจจสัญญานี้ ก็เป็นสิ่งสำคัญทำให้เป็นที่เชื่อถือเป็นที่นับถือ บุคคลผู้ที่จะรับหน้าที่การงานโดยมากย่อมต้องรับว่าจะปฏิบัติหน้าที่การงานนั้นด้วยดี หรือว่ารับว่าจะทำสิ่งนั้นว่าจะทำสิ่งนี้ ครั้นเมื่อได้รับหน้าที่การงานนั้นแล้วก็ต้องทำตามที่กำหนดไว้ว่าเป็นหน้าที่ของตน และตามที่รับเอาไว้ว่าจะทำ ดั่งนี้เรียกว่าเป็นการรักษาสัจจสัญญาและก็เรียกว่าเป็นปฏิญญาหรือเป็น **สัจจปฏิญญา** ปฏิญญาณตนว่าจะปฏิบัติหน้าที่ของตน และการที่ปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยดี ปฏิบัติตามที่รับมาด้วยดีเต็มความสามารถ ดั่งนี้เรียกว่าเป็นการรักษาความสัตย์ และเมื่อได้ปฏิบัติกระทำเต็มความสามารถแล้ว แม้จะไม่ได้ผลมากตามที่รับไว้ก็ไม่เป็นความผิดเสียหายแก่ผู้รับ เพราะว่าได้ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มที่แล้ว

โดยมากนั้นเมื่อได้ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มที่แล้ว ก็ย่อมจะต้องได้รับผลเป็นที่ปรากฏ แม้จะไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย คนทั้งหลายก็ย่อมจะต้องอภัยให้ได้ ในเมื่อมองเห็นว่าได้ตั้งใจ

ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างเต็มที่แล้ว การไม่ได้รับผลเต็มที่นั้นก็จะต้องมีเหตุขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ทำให้ไม่สามารถจะทำให้เกิดผลเต็มที่ได้ ซึ่งเหตุขัดข้องนั้นเมื่อเป็นที่ปรากฏ คนทั้งหลายก็ย่อมจะต้องให้อภัยได้ แต่ว่าถ้ารับแต่หน้าที่ตำแหน่ง แต่ว่าไม่ปฏิบัติไม่กระทำตามที่สัญญาไว้ ตามที่ปฏิญญาไว้หรือตามหน้าที่ที่ควรจะกระทำ ดั่งนี้เรียกว่าไม่รักษาความสัตย์ เป็นเหตุให้เกิดความเสียหาย ทำให้บุคคลนั้นไม่เป็นที่ไว้วางใจ ไม่เป็นที่เชื่อถือ และอาจจะทำให้ได้รับความเสียหายอย่างอื่นตามมาอีกตามควรแก่โทษที่บังเกิดขึ้น เพราะว่าการปฏิบัติหน้าที่หลายอย่าง หากไม่ปฏิบัติย่อมบังเกิดโทษ เป็นความเสียหายน้อยหรือมาก

บุคคลที่รู้สึกตนเองว่าไม่มีความรู้ความสามารถที่จะมารับหน้าที่ ปฏิบัติให้บังเกิดผลตามที่ต้องการได้ ก็ไม่ควรที่จะเข้ามารับหน้าที่ไม่ควรที่จะเข้ามารับตำแหน่ง เพราะเมื่อไม่ปฏิบัติก็บังเกิดผลที่เสียหายน้อยหรือมาก ต่อเมื่อมีความมั่นใจในความรู้ความสามารถของตน และในความตั้งใจของตนที่จะปฏิบัติหน้าที่การงานนั้น ๆ ตามความสามารถตามความรู้ด้วยดี ดั่งนี้จึงควรรับหน้าที่การงานนั้น ๆ

ฉะนั้น ในการที่จะเข้ารับหน้าที่การงานต่าง ๆ ยิ่งสำคัญเพียงไร ก็จะต้องมีการแสดงปฏิญญาสัญญาให้เป็นที่ปรากฏ ซึ่งเมื่อแสดงปฏิญญาสัญญาแล้ว จึงจะเป็นอันว่าเข้ารับตำแหน่งหน้าที่นั้น และก็เริ่มปฏิบัติการงานตามตำแหน่งหน้าที่นั้น ซึ่งผู้

เข้ารับการงานตามตำแหน่งหน้าที่นั้น **ก็ต้องรักษาความสัตย์คือสัจจปฏิญญาสัจจสัญญา** คือรักษาสัญญารักษาปฏิญญานั้นปฏิบัติให้เป็นจริงขึ้นมา ให้ได้รับผลจริงขึ้นมาตามที่ได้สัญญาได้ปฏิญญา

อนึ่ง ในเรื่องของการรับทางปาก อันจะพึงกล่าวว่าเป็นสัญญาเป็นปฏิญญานั้น ก็มีอยู่ แม้ในการปฏิบัติธรรมของผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย เช่นว่าการเปล่ง**วาจาขอสรณะและศีลและการรับสรณะการรับศีล** ก็เรียกว่าเป็น**สัญญาหรือเป็นปฏิญญาอย่างหนึ่ง** ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมควรรักษาความสัตย์คือรักษาการรับซึ่งเปล่งวาจาออกมา ว่า **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** เป็นต้น หรือ **ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ** เป็นต้น ให้ถือว่าเป็น**สัญญาหรือเป็นปฏิญญาอย่างหนึ่ง** และก็ตั้งใจปฏิบัติในการถึง**สรณะและในการสมาทานศีลนั้น** ให้เป็น**สัจจะคือความจริงขึ้นมา**

ทำอย่างไรจึงจะให้สรณะให้ศีลนั้นเป็นสัจจะคือเป็นความจริงขึ้นมา ? ก็คือ**ทำจิตใจนี้**เองให้**ถึงพระพุทธเจ้าถึงพระธรรมถึงพระสงฆ์เป็นสรณะคือที่พึ่ง** ให้รับรองพระพุทธเจ้าพระธรรม พระสงฆ์มาเป็นสรณะคือ**ที่พึ่งของจิตใจ** เพราะว่าจิตใจนี้ต้องการที่พึ่ง เมื่อมีภัยต่าง ๆ ก็ต้องการที่พึ่งทั้งในภายนอกทั้งในภายใน ในภายนอกนั้นก็เช่นว่าจะต้องสร้างบ้านสร้างเรือนสำหรับอยู่อาศัย ต้องมีรั้วบ้านมีประตูหน้าต่างที่เปิดปิดได้มีกุญแจใส่มีเครื่องรักษามีคนรักษาเพื่อป้องกันโจรภัยเป็นต้น นอกจากนั้นยังต้องมีเครื่องป้องกันภัยอย่างอื่นเช่นอัคคีภัย มี

เครื่องดับไฟน้อยหรือมาก มีวิธีป้องกันไฟ และนอกจากนี้หากรู้สึกว่าจะมีภัยอะไร ก็ต้องมีเครื่องป้องกันภัยนั้น ๆ ดั่งนี้ก็แปลว่าต้องการที่พึ่งเหล่านั้นมาเป็นเครื่องป้องกันมิให้เกิดภัยมิให้เกิดโจรภัยมิให้เกิดอัคคีภัย หรือดับภัยนั้น ๆ ได้ ทางจิตใจก็เหมือนกัน เมื่อมีความกลัวขึ้นมาก็ต้องมีที่พึ่งสำหรับดับความกลัวนั้น เพราะฉะนั้น ก็ต้องรับ**เอาพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์มาเป็นที่พึ่งของจิตใจอีกอย่างหนึ่งให้มีอยู่ประจำใจ**เมื่อเกิดความกลัวทางจิตใจเกิดภัยขึ้นมาทางจิตใจ ก็ให้มีพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์มาตั้งอยู่ในใจ ให้เป็นที่พึ่งของจิตใจ

และบุคคลโดยมากที่นับถือพระพุทธศาสนา ก็แสวงหาที่พึ่งจากพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์กันอยู่มากหรือน้อย หยาบหรือละเอียดกันอยู่เป็นอันมากแล้ว ที่เป็นอย่างหยาบนั้น เช่นมีพระมีเครื่องรางสำหรับที่จะป้องกันตัว ห้อยอยู่ที่คอบ้างใส่กระเป๋าไว้บ้าง เรียกว่าให้มีติดตัวไปโน่นไปนี่ และเมื่อใจรู้สึกว่ามีเครื่องรางของขลังอยู่ก็ทำให้ใจสบาย แต่ว่าอย่างนี้เรียกว่าเป็นอย่างหยาบ แต่เป็นอย่างหยาบก็ยังดี เพราะว่ายังมีวัตถุอันเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์อยู่ ควรให้ดียิ่งขึ้นไปกว่านั้น ก็คือให้มีพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ตั้งอยู่ในใจ คือ**ให้พระพุทธคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณ**ตั้งอยู่ในใจ แต่ว่าพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ซึ่งเป็นพระคุณตั้งอยู่ในใจนี้ จะต้องมีธรรมเป็นเครื่องผูกไว้ เหมือนอย่างการที่จะเอาพระห้องคอนั้นต้องมีสร้อยผูกเอาไว้ซึ่งเป็นวัตถุ หรือมีเชือกมี

สายสิญจน์ผูกไว้ซึ่งเป็นวัตถุ พระองค์เล็ก ๆ หรือตะกรุดของขลังนั้นจึงจะห้อยติดอยู่กับคอได้ ส่วนที่จะเอามาผูกติดอยู่กับใจนั้นต้องอาศัย**สติ**ต้องอาศัย**ปัญญา**ผูกเอาไว้ ดั่งนี้ก็แปลว่าละเอียดเข้ามา

เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิญญาว่า **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** เป็นต้นแล้ว ก็ต้องหัดปฏิบัติที่จะใช้ **สติ** ใช้ ปัญญา นำพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์มาตั้งไว้ในจิตใจด้วย ให้เป็น **สัจจะ** คือความจริงขึ้นมา ให้เป็นพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ ขึ้นมาจริง ๆ ในใจ เมื่อเป็นจริงขึ้นมาในใจดั่งนี้แหละจึงจะเป็นการรักษา **สัจจะ** อันเกี่ยวแก่ **สรณคมน์** ส่วนที่เกี่ยวแก่ศีลนั้น ก็ต้องมี **วิรัติ** คือเจตนางดเว้นประจำอยู่ในจิตใจ เมื่อเป็นวิรัติขึ้นมาจึงจะเป็นศีลขึ้นมาในจิตใจหรือเป็นศีลขึ้นมาจริง เมื่อเป็นศีลขึ้นมาจริงเป็นสรณะขึ้นมาจริงดั่งนี้ ก็เรียกว่า **รักษาสัจจะรักษาความสัตย์อันเกี่ยวแก่สรณะอันเกี่ยวแก่ศีล**

เพราะฉะนั้น **การรักษาความสัตย์** จึงเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อได้สดับและได้คำนึงถึงความสำคัญของความสัตย์และรักษาความสัตย์ **ความสัตย์ทางวาจา**ก็ด้วยการพูดและไม่พูด **ความสัตย์ทางสัญญาทางปฏิญญา**ก็ด้วยการที่เมื่อรับหน้าที่การงานอันใดแล้วก็ต้องปฏิบัติหน้าที่การงานนั้นให้เป็นจริงขึ้นมา และเมื่อรับ**สรณคมน์รับศีล** ก็ต้องปฏิบัติทำสรณะทำศีลให้เป็นจริงขึ้นมาในจิตใจ ดั่งนี้เป็นการรักษาความสัตย์ เมื่อเป็นดั่งนี้ย่อมได้ประโยชน์ตามสมควรแก่การรักษาความสัตย์ ดังกล่าวได้เพียงใด

คำว่า**ความสัตย์ความจริงและการรักษาความสัตย์ความจริง**นั้น พึงเข้าใจให้ยิ่งขึ้นไปกว่าเพียงรักษาคำสัตย์คำจริง งกล่าวนั้น เพราะว่ามีความสัตย์ความจริงที่พึงรักษาอีกเป็นอันมาก และเป็นข้อสำคัญอีกเป็นอันมาก ถ้าเข้าใจเพียงคำสัตย์คำจริงดังกล่าวมาข้างต้นก็จะคับแคบ เพราะถ้ามิได้กล่าวรับเป็นสัญญาหรือเป็นปฏิญญาอะไรไว้ หรือไม่ได้พูดอะไร ก็ไม่มีความสัตย์ความจริงอะไรที่จะต้องรักษา ต่อเมื่อจะพูดถ้อยคำอะไรออกไป จึงจะต้องพูดถ้อยคำที่เป็นความสัตย์ความจริง หรือว่าเมื่อได้รับเป็นสัญญาหรือเป็นปฏิญญาอะไรไว้ จึงจะต้องรักษาสัญญาหรือปฏิญญานั้นดั่งนี้ ถ้าเพียงเท่านี้ก็เป็นความเข้าใจที่ยังแคบ จึงควรเข้าใจความสัตย์ความจริงที่จะต้องรักษาหรือที่ควรจะรักษาให้ยิ่งขึ้นไปอีก

อันความสัตย์ความจริงที่ยิ่งขึ้นไปอันควรรักษาดังกลาวซึ่งจะนำมาแสดงต่อไปในที่นี้ ก็คือความสัตย์ความจริงที่ว่า ตัวเราทุก ๆ คนมีตัวเราอยู่ด้วยคืออัตตาตัวตน ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสสอนเอาไว้เช่นว่า **อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ** ตนเป็นที่พึ่งของตน และได้ตรัสสอนเกี่ยวกับตนไว้อีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่า *"บัณฑิตพึงประคับประคองรักษาตน"* *"บุคคลไม่พึงสละเสียซึ่งตน"* *"ท่านทั้งหลายพึงมีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นที่อาศัย อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่อาศัย"* *"ท่านทั้งหลายจงมีธรรมเป็นที่พึ่งมีธรรมเป็นที่อาศัย อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่อาศัย"* ดังนี้

เพราะฉะนั้น จึงเป็นความสัตย์ความจริงว่า **ทุกคนมีอัตตา คือตนหรือตัวเรา ซึ่งจะต้องเป็นที่พึ่งของตน ฉะนั้นก็พึงประคับประคองรักษาตนไว้ให้ดี** ตามพระพุทธภาษิตที่ทรงสั่งสอนไว้นั้น และพระพุทธภาษิตที่ตรัสสั่งสอนไว้นั้นก็เป็น**อมตวาจา** วาจาที่ไม่ตาย ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า **สจฺจํ เว อมตา วาจา** ความสัตย์ความจริงคือคำสัตย์คำจริงเป็นวาจาที่ไม่ตาย **วาจาของพระพุทธเจ้าทุกคำที่ตรัสสั่งสอนเป็นความสัตย์ความจริง เป็นอมตวาจาหรืออมฤตวาจา** วาจาที่ไม่ตายทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ ที่ทุกคนจะต้องรักษาความสัตย์ความจริงอันนี้ คือรักษาตนรักษาวาจาของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ให้ประคับประคองรักษาตน ตนเป็นที่พึ่งของตนดั่งนี้

และเมื่อมีความสัตย์ความจริงว่า **มีตัวเราเป็นที่พึ่งของตัวเรา** และก็ควรที่จะประคับประคองรักษาตัวเราดั่งนี้ จึงได้มีความสัตย์ความจริงอย่างอื่นที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับตัวเราของเราอีกเป็นอันมาก ตั้งต้นแต่ตัวเราของเราจะต้องมี**บุพการี**คือผู้กระทำอุปการะก่อนให้แก่ตัวเรา ดังที่ท่านได้แสดงประมวลเอาไว้ ก็คือ**มารดาบิดาเป็นบุพการี** ผู้อุปการะก่อนของตัวเรา เพราะเป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตร่างกายนิ ที่รวมเรียกว่าตัวเราของเรานี้มา ถัดจากมารดาบิดาก็ **ครูอาจารย์** ชื่อว่าเป็นบุพการีของตัวเรา ก็เพราะเป็นผู้ที่ประสาทสั่งสอนศิลปวิทยาให้แก่ตัวเรามา ถัดมาก็คือ **ท่านผู้ปกครองประเทศชาติ**ที่ตัวเราเกิด

มาอาศัยอยู่ มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์พระประมุข พระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นบุพการีของตัวเรา เพราะทรงเป็นองค์พระประมุขปกครองประเทศชาติที่ตัวเราอาศัยอยู่ให้มีความผาสุขสวัสดี ถัดมาก็ถึง ศาสนาคือพระพุทธศาสนา ศาสนาของพระพุทธเจ้าซึ่งตัวเรานับถือ ก็ทรงเป็นบุพการีของตัวเรา เพราะได้ทรงสั่งสอนธรรมให้ตัวเราได้รู้จักธรรมซึ่งเป็นความสัตย์ความจริงมาโดยลำดับ เพื่อตัวเราได้ปฏิบัติ และธรรมที่ตัวเราได้ปฏิบัติก็รักษาตัวเราไม่ให้ตกต่ำไปอยู่ในโลกที่ชั่ว นอกจากนี้ท่านผู้ใดให้อุปการะตัวเรามาทางใดทางหนึ่งอย่างใดอย่างหนึ่งก็นับว่าเป็นบุพการีผู้ทำอุปการะก่อนทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น จึงมีความสัตย์ความจริงว่า ท่านผู้เป็นบุพการีทั้งปวงย่อมเป็นผู้มีพระคุณจริงแก่ตัวเราทุก ๆ คน มารดาบิดาก็มีพระคุณจริง ครูบาอาจารย์ก็มีพระคุณจริง พระมหากษัตริย์ก็ทรงมีพระคุณจริง พระพุทธเจ้าก็ทรงมีพระคุณจริง และนอกจากนี้ท่านผู้เป็นบุพการีอย่างใดอย่างหนึ่งทางใดทางหนึ่งก็มีพระคุณจริง ฉะนั้น เมื่อตัวเรารู้พระคุณของท่าน ตอบแทนพระคุณของท่านด้วยความดีต่าง ๆ ตัวเราก็เป็นกตัญญูกตเวทีขึ้นมา ฉะนั้น ตัวเราก็เป็นผู้ที่มีคุณจริงเหมือนกัน คือมีความกตัญญูกตเวทีต่อท่านผู้มีพระคุณ ความกตัญญูกตเวทีนี้ก็เป็นตัวคุณงามความดี เมื่อตัวเรามี ตัวเราก็มีคุณงามความดีคือมีกตัญญูกตเวทีต่อท่านผู้มีพระคุณดั่งนี้ ทั้งปวงนี้เป็นความสัตย์

ความจริง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงแสดงสั่งสอนเอาไว้ว่า **บุคคลหาได้ยาก ๒ คือ บุพการี ๑ กตัญญูกตเวที ๑** ก็เป็น**สัจจอมตวาจา** คือเป็นความสัตย์ความจริงคำสัตย์คำจริงที่เป็นวาจาอันไม่ตาย ดั่งนี้ แม้เพียงเท่านี้ก็เป็นความสัตย์ความจริงที่ทุก ๆ คนควรรักษา

การรักษาความสัตย์ความจริงในข้อนี้ ก็คือรักษาตนเองประคับประคองตนเอง ให้ตนเองเป็นที่พึ่งของตนเองได้ รักษาความกตัญญูกตเวทีในท่านผู้เป็นบุพการีของตน ท่าน ผู้เป็นบุพการีของตนนั้นก็เป็นผู้มีพระคุณจริง และเมื่อตนเองมีความกตัญญูกตเวทีต่อท่าน ตนเองก็เป็นคนดีจริง ดังพุทธศาสนสุภาษิตที่แสดงไว้ว่า

ภูมิเว สาธุรูปานํ กตญฺญุกตเวทิตา ความกตัญญูกต ๆ เวทีเป็นภูมิชั้นของสาธุชนคนดี

นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา ความกตัญญูกต ๆ เวทีเป็นนิมิตหมายของคนดี ดั่งนี้

และเมื่อถึงวาระที่ตนจะพึงเป็นบุพการี ตนจะสามารถเป็นบุพการีของผู้อื่นต่อไปได้ ก็ปฏิบัติตนให้เป็นบุพการีต่อผู้อื่นด้วยการกระทำอุปการะเกื้อกูลแก่ผู้อื่นในฐานะนั้น ๆ ดั่งนี้ก็ชื่อว่าเป็นการรักษาความสัตย์ความจริงสืบต่อไป

อนึ่ง การที่ปฏิบัติรักษาความสัตย์ความจริงดังกล่าวมานี้เป็นการรักษาความสัตย์ความจริงที่ละเอียดยิ่งกว่าที่กล่าวมาใน

เบื้องต้น และก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเองด้วย ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสสั่งสอนไว้ซึ่งได้ยกมาแล้วว่า **ให้มีตนเป็นที่พึ่ง ให้มีธรรมเป็นที่พึ่ง โดยที่การปฏิบัติรักษาความสัตย์ความจริง**ดังกล่าวมานั้น ก็ชื่อว่า**เป็นการปฏิบัติธรรม**คือความที่มารู้จักความสัตย์ความจริงคือตัวเอง ว่าตัวเองนี้มี และการที่ตัวเองมามีความกตัญญูกตเวที ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติธรรมข้อความกตัญญูกตเวที และเมื่อตนเองมาปฏิบัติหน้าที่ของบุพการีในเมื่อถึงวาระที่ควรจะเป็นบุพการี ก็เป็นการปฏิบัติธรรมคือบุพการีธรรมดั่งนี้ ก็**ก็เป็นการปฏิบัติธรรมอันทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนเองได้**

อนึ่ง ธรรมที่ตนพึงปฏิบัติให้ตนเป็นที่พึ่งของตนเองนั้นย่อมมีอยู่เป็นอันมาก พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสัจจะคือความสัตย์ความจริงไว้โดยปริยายคือ**ทาง**เป็นอันมาก เมื่อกล่าวแสดงโดยปริยายคือ**ทางอันหนึ่ง**ก็มี ๒ อย่าง คือ

สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ

ปรมัตถสัจจะ ความจริงโดยปรมัตถ์

อันความสัตย์ความจริงคือตัวเองหรืออัตตาตัวตนกับสิ่งที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย เรียกว่า**สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ ส่วนข้อที่มีเนื้อความละเอียดอย่างยิ่ง ไม่กล่าวถึงตัวเราหรือไม่กล่าวถึงอัตตา กล่าวแต่ส่วนที่เป็นสัจจะคือความจริงแท้ ๆ เช่นกล่าวถึง**ขันธ์อายตนะธาตุ** ซึ่งตกอยู่ในลักษณะของ

ไตรลักษณ์ทั้งหมด **ไม่มีตัวเราของเรา** เรียกว่า**ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์คือโดยอรรถหรือเนื้อความที่เป็นอย่างยิ่ง **พระพุทธศาสนาย่อมแสดงธรรมประกอบด้วยสัจจะทั้ง ๒ ประการนี้**

จะกล่าวถึงประการแรก *สมมติสัจจะ*คือความจริงโดยสมมติ อันคำว่า**สมมติ**นั้นในภาษาไทยเราก็เรียกกันว่าสมมติหรือ**สมมุติ** อันหมายความว่า**สมมติว่า**หรือ**สมมุติว่า** คือยกขึ้นพูดโดยเปรียบเทียบหรือว่าโดยที่ถือว่าหรือเปรียบเทียบว่าสมมติเอาว่า อันหมายความว่าไม่เป็นความจริงที่แท้จริงเป็นแต่เพียงยกขึ้นกล่าวอ้างเอา ตี๋ต่างว่าเป็นความจริงหรือเป็นตัวอย่าง ภาษาไทยเราเข้าใจกันว่าอย่างนี้ ซึ่งก็เป็นความถูกต้องอย่างหนึ่ง แต่อันที่จริงนั้นคำว่าสมมติมีความหมายที่หนักแนนไปกวานั้น ไม่ใช่มีความหมายหลวม ๆ เพียงแค่นั้น

สมมติ **มติ**คือมติ **สม**หรือสะมะ ก็คือพร้อมกันร่วมกัน **สมมติ**จึงแปลว่ามีมติร่วมกันหรือมีมติพร้อมกัน **รับรู้ร่วมกันรับรู้พร้อมกัน** นี้คือความหมายของคำว่าสมมติ **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยที่มีมติพร้อมกันมีมติร่วมกัน เช่นมีมติพร้อมกันมีมติร่วมกันว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่เรียกชื่อว่าอย่างนี้ สิงทีมีมติพร้อมกันร่วมกันขึ้นมานั้นก็กลายเป็นความจริงขึ้นมาอยางหนึ่ง

บุคคลทุก ๆ คนเรานี้ เมื่อเกิดมาในหมู่มนุษย์ด้วยกันก็มีมติร่วมกันมีมติพร้อมกัน ว่าเด็กที่เกิดขึ้นมานี้เรียกว่าเป็น

ลูกคนหรือลูกมนุษย์ เป็นคนหรือเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้น คำที่เรียกกันว่าคนเรียกกันว่ามนุษย์ ก็กลายเป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือเป็นความจริงขึ้นมา โดยที่มีมติร่วมกันมีมติพร้อมกัน ว่าที่มีลักษณะรูปร่างอย่างนี้ เกิดมาอย่างนี้มีพ่อแม่มาอย่างนี้เป็นคนเป็นมนุษย์

คราวนี้เมื่อเป็นคนเป็นมนุษย์ขึ้นมาแล้ว ถ้ามีเพศอย่างนี้เรียกว่าชาย มีเพศอย่างนี้เรียกว่าหญิง ความเป็นชาย ความเป็นหญิงก็เป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติขึ้นมา อีกอย่างหนึ่ง

คราวนี้ก็มาตั้งชื่อกันว่า เด็กคนนี้ชื่อนี้ เด็กคนนั้นชื่อนั้น เด็กคนนี้นามสกุลนี้ เด็กคนนั้นนามสกุลนั้น ชื่อนามสกุลก็กลายเป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติขึ้นมา อีกประการหนึ่ง

และนอกจากนี้ยังเรียกอวัยวะอาการทั้งหลายของร่างกาย ว่านี่เป็นศีรษะ นี่เป็นหู นี่เป็นจมูก เป็นต้น ทั้งหมดนี้ก็เป็น สมมติสัจจะ ความเป็นจริงโดยสมมติขึ้นมาแต่ละอย่าง

สิ่งทั้งหลายทุก ๆ อย่างในโลก จะเป็นบรรดาสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายก็ดี เป็นแผ่นดินต้นไม้ภูเขาบ้านเรือน ทุก ๆ อย่าง ตลอดจนถึงภาษาที่พูดกันทั้งหมด ก็เป็น สมมติคือว่ามีมติรับรู้ร่วมกันพร้อมกัน ก็เป็นสมมติขึ้นมา แต่ละอย่าง ๆ ทั้งนั้น ซึ่งรับรองว่าเป็นความจริงแต่ละอย่าง ๆ

เช่นว่าต้นมะม่วง ชื่อว่าต้นมะม่วงนั้นก็เป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติขึ้นมา ว่าต้นไม้อย่างนี้เรียกว่าต้นมะม่วง และทุกคนก็เรียกเหมือนกันหมดว่ามะม่วงและก็เข้าใจกัน แต่ว่าถ้าใครจะไปสมมติขึ้นมาต่างหากจำเพาะตน ไม่เรียกต้นมะม่วงว่ามะม่วง นั่นไม่ใช่สมมติเพราะเป็นเฉพาะตัวเองเป็นมติของตัวเอง ไม่ใช่รับรู้พร้อมกันรับรู้ร่วมกัน เมื่อใครไปเรียกต้นมะม่วงว่าต้นชมพู่ ก็รับรู้เฉพาะตัว คนอื่นเขาไม่รับรู้ด้วย เขาไม่เข้าใจว่าเป็นต้นมะม่วง ดั่งนี้ก็กลายเป็นผิดสมมติสัจจะ ต่อเมื่อเรียกว่าต้นมะม่วงด้วยกันก็เข้าใจกัน ก็เรียกว่าใช้ถูกสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ พระพุทธศาสนาย่อมแสดงธรรม คำสั่งสอนตามสมควรแก่สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติเป็นประการแรก

และเมื่อแสดงถึงสมมติก็ย่อมเกี่ยวเนื่องกับบัญญัติ ดังที่เรียกคู่กันว่าสมมติบัญญัติ อันบัญญัตินั้นแปลโดยความว่าแต่งตั้ง แต่ว่าตามศัพท์ บัญญัติก็แปลว่ารู้ทั่วกันหรือว่ารับรู้ทั่วกัน คล้าย ๆ กับสมมตินั่นเอง แต่โดยความ บัญญัติก็คือแต่งตั้ง อันแต่งตั้งนั้น เมื่อแต่งตั้งขึ้น ก็คือการประกาศให้รับรู้ ทั่วกันหรือให้รู้ทั่วกัน เมื่อแต่งตั้งขึ้นดังกล่าวแล้ว เมื่อมีมติพร้อมกันรับรู้พร้อมกันก็ เกิดเป็นสมมติสัจจะ คือความจริงโดยสมมติขึ้นข้อหนึ่ง ๆ

บุคคลที่เกิดมาทุกคนเป็นบุคคลหรือเป็นมนุษย์ ความเป็นบุคคลหรือความเป็นมนุษย์นี้ก็เป็นสมมติบัญญัติอย่างหนึ่ง

เป็นบัญญัติก็คือแต่งตั้งขึ้น เหมือนประกาศให้รู้ทั่วกันขึ้น ว่าผู้ที่บังเกิดขึ้นโดยมีมารดาบิดาเช่นนี้ มีรูปลักษณะเช่นนี้ เรียกว่ามนุษย์หรือเรียกว่าบุคคล และก็มีมติพร้อมกันรับรอง เพราะฉะนั้น ความเป็นมนุษย์ความเป็นบุคคลจึงเป็นสมมติบัญญัติขึ้นข้อหนึ่ง ๆ และเมื่อเป็นมนุษย์เป็นบุคคลแล้วก็เป็นชายหรือเป็นหญิง ความเป็นชายหรือเป็นหญิงนั้นก็เป็นสมมติบัญญัติขึ้นอีกข้อหนึ่ง ๆ ขึ้นเช่นเดียวกัน และก็มีชื่อเรียกอย่างนั้นอย่างนี้ เมื่อประกอบอาชีพการงาน ก็เรียกว่าเป็นพ่อค้าเป็นข้าราชการ เป็นตำแหน่งนั้นเป็นตำแหน่งนี้ เป็นนั่นเป็นนี่ ก็เป็นสมมติบัญญัติขึ้นอีกข้อหนึ่ง ๆ เช่นเดียวกัน และแม้เมื่อมาประพฤติปฏิบัติธรรม เรียกว่าเป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นภิกษุเป็นสามเณร ก็เป็นสมมติบัญญัติขึ้นอีกข้อหนึ่ง ๆ แม้บุคคลกลุ่มอื่นที่มีการศึกษามีอาชีพการงานและมีความประพฤติธรรมแห่งศาสนานั้น ๆ เรียกว่าอย่างนั้น ๆ ก็เป็นสมมติบัญญัติขึ้นอีกข้อหนึ่ง ๆ

แม้ว่าสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลาย ตั้งต้นแต่ที่เรียกว่าสัตว์เดียรัจฉานและปันประเภทออกไป เป็นช้าง เป็นม้า เป็นโค เป็นกระบือ ตลอดจนถึงเป็นมดปลวกต่าง ๆ เป็นต้น และที่บินไปในอากาศก็เป็นนกชนิดต่าง ๆ อยู่ในน้ำก็เป็นปลาชนิดต่าง ๆ อยู่ในดินก็เป็นสัตว์อยู่ในดินที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นสมมติบัญญัติอย่างหนึ่ง ๆ ตลอดจนถึงต้นไม้นานาชนิด

เรียกชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ก็เป็นสมมติบัญญัติขึ้นอย่างหนึ่ง ๆ

เพราะฉะนั้น บรรดาภาวะทั้งปวงดังกล่าว ตลอดจนถึงภาษาที่พูดกันทั้งหมด ก็เป็นสมมติบัญญัติอย่างหนึ่ง ๆ ทั้งนั้น และเมื่อเป็นสมมติบัญญัติขึ้นมา คือแต่งตั้งขึ้นมา ประกาศให้รู้ทั่วกันขึ้นมา และมีมติร่วมกันขึ้นมาในสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติขึ้นอย่างหนึ่ง ๆ ดั่งนี้เรียกว่า**สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ

พระพุทธศาสนาหรือศาสนธรรม **ธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็แสดงสัจจะคือความจริงที่เป็นสมมติสัจจะนี้เป็นประการแรก** และก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติให้ถูกให้**ชอบต่อสมมติสัจจะ**คือความจริงโดยสมมตินั้น ๆ **ทั้งที่เป็นของตนและทั้งที่เป็นของผู้อื่น** เป็นต้นว่าทรงบัญญัติสิกขาบท ๕ ประการหรือที่เรียกว่าศีล ๕ ก็เพื่อให้เหมาะแก่สมมติบัญญัติหรือความจริงโดยสมมติของบุคคลทั้งปวงในโลก หรือของสัตว์ทั้งปวงในโลก เพราะว่าอันความเป็นสัตว์มีชีวิต จะเป็นมนุษย์ก็ตามเป็นสัตว์เดียรัจฉานก็ตาม ต่างก็เป็นสมมติสัจจะอย่างหนึ่ง ๆ และสัตว์มีชีวิตทั้งปวงดังกล่าวนั้นย่อมมีความรักชีวิตปรารถนาที่จะดำรงชีวิตอยู่ต่อไป ย่อมมีความหวาดกลัวต่อความตายและความบาดเจ็บร่างกาย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนให้บุคคลพิจารณานำใจเขามาใส่ใจเรา นำใจเราไปใส่ใจเขาว่าเรามีความรักชีวิตรักร่างกายรักความไม่มีโรคฉันใด สัตว์

มีชีวิตทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ก็ย่อมจะมีความรักชีวิตของตนรักร่างกายของตนรักความไม่มีโรคฉันนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อตนไม่ปรารถนาให้ใครมาทำร้ายชีวิตร่างกายของตน ตนก็ไม่ควรไปทำร้ายร่างกายชีวิตของผู้อื่น จึงทรงบัญญัติศีลข้อแรก คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง อันได้แก่เว้นจากการฆ่าสัตว์ และก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติในธรรมที่คู่กับศีลข้อนี้ คือให้ประกอบด้วยเมตตา ความปรารถนาสุขแผ่ไปในสัตวทั้งปวง

อนึ่ง ทรัพย์สินต่าง ๆ ก็เป็นสมมติสัจจะอย่างหนึ่ง ๆ ว่าเป็นทรัพย์สินอย่างนั้น ๆ และก็เป็นของคน นั้น ๆ เป็นของคนนี้ ๆ พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนเช่นเดียวกัน ว่าตนมีความรักหวงแหนทรัพย์สินของตนฉันใด มีความต้องการทรัพย์สินของตนฉันใด สัตว์อื่นบุคคลอื่นก็มีความรักต้องการทรัพย์สินของตนนั้น ๆ ฉันนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อปรารถนาที่จะให้ทรัพย์สินของตนดำรงอยู่ได้อาศัยใช้สอยตามต้องการ ก็ไม่ควรจะไปลักของ ๆ ผู้อื่นเขาที่เขามีความหวงแหนต้องการเช่นเดียวกัน จึงทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๒ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ และก็ได้ทรงแสดงธรรมที่คู่กับศีลข้อที่ ๒ คือ**สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยชอบ** ได้แก่การประกอบอาชีพการงานที่ชอบที่ถูกต้องเพื่อให้ได้ทรัพย์มาสำหรับที่จะบำรุงเลี้ยงตนและครอบครัว และเพื่อที่จะได้ใช้สอยต่าง ๆ ตามต้องการ

อนึ่ง ทุก ๆ คนที่เกิดมาต้องมีวงศ์ตระกูล มีมารดาบิดาเป็นต้น สืบบุตรธิดาลูกหลานต่อกันมา เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนเช่นเดียวกัน ให้ทุก ๆ คนพิจารณาว่า ตนเองก็มีวงศ์ตระกูล มีพ่อแม่ลูกหลานเป็นต้นสืบต่อกันรู้จักกัน เคารพนับถือกัน ฉันใด บุคคลอื่นสัตว์อื่นก็ย่อมมีวงศ์ตระกูลของตนฉันนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อตนรักวงศ์ตระกูลของตนไม่ต้องการให้ใครมาทำลาย ก็ไม่ควรไปล่วงล้ำทำลายวงศ์ตระกูลของผู้อื่น จึงได้ทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๓ ให้งดเว้นจากความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย และก็ได้ตรัสสอนธรรมที่คู่กับศีลข้อที่ ๓ อันได้แก่ความสันโดษ ยินดีด้วยคู่ครอง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งด้วยการปฏิบัติชอบในกามทั้งหลาย เพราะเมื่อยังเป็นผู้ที่ครองฆราวาส ยังต้องการกาม ก็ให้ปฏิบัติชอบในกามทั้งหลาย อย่าไปปฏิบัติผิดในกามทั้งหลาย มีความสันโดษยินดีอยู่ตามที่ควรจะได้ควรจะถึง หรือที่เป็นของ ๆ ตนอยู่ดั่งนี้

อนึ่ง คำพูดที่พูดออกมาตามเรื่องราวทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นก็ย่อมจะเป็นสมมติสัจจะอย่างหนึ่ง ๆ เช่นเดียวกัน แต่แม้เช่นนั้นก็ตรัสสอนให้พิจารณา ว่าทุกคนย่อมต้องการสัจจะคือความจริงแห่งคำพูด เพราะฉะนั้น เมื่อตนต้องการจะได้รับความจริงจากคำพูดของผู้อื่น ก็ควรที่จะพูดคำจริงต่อผู้อื่นด้วยดั่งนี้ จึงได้ทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๔ ให้เว้นจากมุสาวาทคือการกล่าวคำเท็จ และตรัสสอนให้ปฏิบัติธรรมที่คู่กับศีลข้อที ๔

นี้ ก็คือการพูดคำสัตย์คำจริงที่เป็นประโยชน์และที่ถูกต้องด้วยกาลเวลา ส่วนคำพูดที่ไม่จริงที่เป็นการหลอกลวง เป็นข้อที่ไม่ควรพูด หรือแม้ว่าจะเป็นความจริงแต่ว่าพูดไปก็ไม่เป็นประโยชน์ ก็ไม่ควรพูด และแม้ว่าจะเป็นคำจริงและเป็นประโยชน์ก็ตาม แต่ไม่ถูกกับกาลเวลา คือไม่ต้องด้วยกาละที่จะพูดออกไปแล้ว ก็ไม่ควรจะพูดเช่นเดียวกัน

อนึ่ง บุคคลทุก ๆ คนนั้นย่อมมีความประมาทแห่งจิตใจ คือความมัวเมาแห่งจิตใจ อันสืบเนื่องมาจากกิเลสทั้งหลาย กองโลภบ้าง กองโกรธบ้าง กองหลงบ้างอยู่แล้ว ฉะนั้น ก็ไม่ควรที่จะดื่มสุราเมรัยอันเป็นฐานที่ตั้งแห่งความประมาท คือที่จะเพิ่มความประมาทยิ่งขึ้นไปอีกดั่งนี้ จึงได้ทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๕ เว้นจากน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานแห่งความประมาท และได้ทรงแสดงธรรมที่พึงปฏิบัติคู่กับศีลข้อที่ ๕ นี้ คือความเป็นผู้มีสติระลึกได้ คอยรักษาจิตใจ รักษาตา รักษาหู รักษาจมูก รักษาลิ้น รักษากาย ตลอดจนถึงรักษามโนคือใจเอง อันเป็นที่ประสบเป็นที่เข้าไปสู่จิตแห่งอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย มีเรื่องรูปเรื่องเสียงเป็นต้น และเมื่อมีสติคอยรักษาอยู่ดั่งนี้ อารมณ์ที่มาประสบนั้น ๆ ก็จะตกอยู่แค่ตาแค่หูเป็นต้น ไม่ไหลเข้าไปก่อเป็นกิเลสกองความยินดีกองความยินร้าย ตลอดจนถึงกองความหลงงมงายอยู่ในจิตใจดั่งนี้

ศีล ๕ และธรรม ๕ ข้อที่คู่กับศีลนี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นก็เพื่อให้เหมาะแก่สมมติบัญญัติหรือสมมติสัจจะ

ความจริงโดยสมมติดังที่กล่าวมานั้น และนอกจากนี้แม้ธรรมอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงเพื่อให้เหมาะแก่สมมติสัจจะของบุคคลนั้น ๆ ของหมู่ชนนั้น ๆ เป็นต้นว่าได้ทรงแสดงทิศ ๖ ทิศเบื้องหน้าคือมารดาบิดา ทิศเบื้องขวาคือครูบาอาจารย์ ทิศเบื้องหลังคือบุตรภรรยา ทิศเบื้องซ้ายคือมิตร ทิศเบื้องต่ำคือบุคคลผู้รับใช้การงานต่าง ๆ และทิศเบื้องบนคือสมณพราหมณ์ทั้งหลาย อันทุก ๆ คนจะพึงปฏิบัติโดยชอบในทิศนั้น ๆ และเมื่อเป็นดั่งนี้ ทิศนั้น ๆ ก็ย่อมจะอำนวยประโยชน์แก่บุคคล ทำให้เป็นผู้มีความสุขความเจริญ เหล่านี้ก็เป็นธรรมที่ทรงแสดงโดยควรแก่สมมติสัจจะในกลุ่มชนทั้งนั้น ตลอดจนถึงบุคคลแต่ละคนเอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วย่อมดำรงอยู่ในสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ ตั้งต้นแต่เกิดมาเป็นมนุษย์ เป็นหญิงเป็นชาย เป็นผู้ที่มีชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ ประกอบการงานได้ชื่อว่าอย่างนั้นอย่างนี้ มียศมีตำแหน่งอย่างนั้นอย่างนี้ ตลอดจนถึงเมื่อได้มาประพฤติธรรมก็เป็นอุบาสกอุบาสิกา เป็นภิกษุเป็นสามเณรเป็นต้น เหล่านี้ก็เป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติแต่ละอย่าง ๆ

ฉะนั้น **เมื่อตนตั้งอยู่ในสมมติสัจจะอย่างใด ก็ให้ปฏิบัติธรรมอันควรแก่สมมติสัจจะของตนนั้น** ตั้งต้นแต่เป็นมนุษย์ ก็พึงตั้งอยู่ในมนุษยธรรม เป็นชายเป็นหญิง ก็พึงตั้งอยู่ในธรรมสำหรับชายสำหรับหญิง เมื่อดำรงตำแหน่งนั้น ๆ เช่นเมื่อดำรง

ตำแหน่งอยู่ในทิศ ๖ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ เป็นมารดาบิดา เป็นครูบาอาจารย์ เป็นบุตรภรรยาสามี เป็นมิตรสหาย เป็นผู้รับใช้ปฏิบัติการงาน เป็นสมณะเป็นพราหมณ์ หรือเป็นภิกษุสามเณรเป็นต้น ก็ปฏิบัติธรรมแห่งสมมติสัจจะของตนนั้น ๆ ไม่ให้บกพร่อง ดั่งนี้จึงเป็นการถูกต้อง และเมื่อมีความสำนึกอยู่ดั่งนี้ ดำรงตนอยู่ในสมมติสัจจะอันใด ก็ย่อมจะปฏิบัติตนประกอบด้วยธรรมแห่งสมมติสัจจะนั้น ๆ ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่ประพฤติธรรม เป็นผู้ที่ประกอบคุณงามความดีอยู่ในฐานะนั้น ๆ ตามควรแก่สมมติสัจจะของตน

กล่าวยกเป็นตัวอย่าง เช่นเป็นอุบาสกอุบาสิกา ก็ตั้งอยู่ในศีลธรรมของอุบาสกอุบาสิกาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เป็นภิกษุเป็นสามเณร ก็ตั้งอยู่ในศีลธรรมของภิกษุสามเณรตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนและข้อที่กล่าวว่าฐานะทั้งปวงเหล่านี้เป็นสมมติสัจจะอย่างหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกว่า**สมมติสงฆ์**และ**อริยสงฆ์**เป็นคู่กัน เพราะว่า**สมมติสงฆ์**นั้น สงฆ์โดยสมมติ มักจะเข้าใจกันว่าเป็นสงฆ์ที่ไม่แท้จริงสมมติขึ้นเท่านั้น ดั่งนี้ก็มี

อันที่จริงนั้นที่เรียกว่าสมมติสงฆ์ ก็คือหมายความว่ากุลบุตรเข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุ ความเป็นภิกษุนั้นสำเร็จขึ้นด้วยอุปสมบทกรรมตามพระวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น แม้ความเป็นภิกษุนั้นก็เป็นสมมติสัจจะ ความ

จริงโดยสมมติ คือเกิดขึ้นจากการอุปสมบทตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ได้มีพระสงฆ์ประกอบอุปสมบทกรรม สำเร็จก็เกิดเป็นภิกษุขึ้นมาทันที เพราะฉะนั้น ก็เรียกได้ว่าเป็น **สมมติภิกขุ** ภิกษุโดยสมมุติ คือสงฆ์สมมติโดยประกาศกันด้วยวาจาให้เป็นภิกษุขึ้นมาตาม พระบัญญัติของพระพุทธเจ้า และเมื่อภิกษุได้ประชุมกันประกอบสังฆกรรมตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ก็ให้สำเร็จสังฆกรรมนั้น ๆ ดังที่มีบัญญัติไว้ว่าภิกษุตั้งแต่ ๕ รูป ประชุมกันให้อุปสมบทกรรมในปัจจันตประเทศคือถิ่นชายแดน ก็ทำให้กุลบุตรผู้ได้รับอุปสมบทนั้นเป็นภิกษุขึ้นมาได้ แต่ในมัชฌิมประเทศคือในถิ่นท่ามกลางที่มีภิกษุอยู่มาก ก็ต้องประชุมกันตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไป จึงเป็นสงฆ์คือเป็นหมู่แห่งภิกษุที่ให้สำเร็จสังฆกรรม เพราะฉะนั้น จึงเรียกภิกษุที่ประชุมกันประกอบสังฆกรรม ดังกล่าวว่า **สมมติสงฆ์** สงฆ์โดยสมมติ เพราะเป็นสงฆ์ขึ้นโดยพระบัญญัติของพระพุทธเจ้าในพระวินัยบัญญัติ สมมติสงฆ์จึงมีความหมายอย่างนี้ ส่วน **อริยสงฆ์** นั้นหมายถึงสงฆ์ผู้เป็นอริยะ บังเกิดขึ้นในจิตใจด้วยการละสังโยชน์ได้ตั้งแต่ ๓ ข้อขึ้นไปทำให้บุคคลผู้ละสังโยชน์ได้นั้นเป็นโสดาบัน เป็นสกทาคามี เป็นอนาคามี และเป็นอรหันต์ นี้เรียกว่าอริยสงฆ์ บังเกิดขึ้นที่จิตใจ ไม่เลือกว่าจะเป็นบรรพชิต จะเป็นคฤหัสถ์ จะเป็นชายเป็นหญิง เป็นเด็กเป็นผู้ใหญ่ เมื่อจิตใจบรรลุถึงอริยภูมิดังกล่าวก็เป็นอริยสงฆ์ขึ้นทันที ส่วนภาย

นอกที่เป็นกายภายนอกนั้น ต่อเมื่อได้รับอุปสมบทกรรมจากสงฆ์ผู้สามารถประกอบอุปสมบทกรรมได้ จึงจะเป็นภิกษุดังที่เรียกว่า**สมมติภิกษุ** และเมื่อรวมกันเข้าเป็นหมู่ก็เรียกว่า**สมมติสงฆ์นั้น** ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏออกทางกาย ดังหมู่ภิกษุที่ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ ปฏิบัติตามพระวินัยบัญญัติดังปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ก็เป็น**สมมติภิกษุ สมมติสงฆ์**ทั้งนั้น จิตใจเท่านั้นที่จะเป็น**อริยสงฆ์** และก็ไม่เลือกว่าเป็นบรรพชิตเป็นคฤหัสถ์ดังกล่าวมานั้น

เพราะฉะนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าส่วนหนึ่ง จึงทรงสั่งสอนตามควรแก่สมมติสัจจะคือความจริงโดยสมมติ พระวินัยบัญญัติเป็นส่วนใหญ่หรือจะว่าทั้งหมดก็ได้ ก็ทรงบัญญัติขึ้นพอเหมาะแก่สมมติสัจจะนั้น ๆ ดังที่กล่าวมา

เพราะฉะนั้น เมื่อบุคคลได้ดำรงอยู่ในสมมติสัจจะอันใด ก็ให้ปฏิบัติธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนตามควรแก่สมมติสัจจะของตนดั่งนี้ ก็เป็นการปฏิบัติชอบ และการปฏิบัติดั่งนี้ก็ได้ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติรักษาความสัตย์ประการหนึ่ง

การปฏิบัติรักษาความสัตย์นี้ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติบูชาพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์แม้ปรินิพพานนานแล้ว ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ แปลความว่า *เมื่อบุคคลบูชาพระพุทธเจ้าทั้งหลายและพระสาวกทั้งหลายผู้ควรบูชา ผู้ก้าวล่วงกิเลสตัณหาอันเป็นเครื่องทำให้เนิ่นช้า เป็นผู้ล่วงความโศกความรัญจวนทุกข์*

ทั้งหลาย ใคร ๆ ไม่อาจเพื่อที่จะนับบุญของบุคคลผู้บูชาพระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้เช่นนั้นเหล่านั้น แม้เป็นผู้ปรินิพพานแล้ว เป็นผู้ที่ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ว่าบุญนี้มีประมาณเท่านี้

ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า พระธรรมเป็นธาตุหรือธรรมที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้น พระธรรมหรือธาตุนั้นก็ตั้งอยู่ เป็น**ธรรมฐิติ** ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็น**ธรรมนิยาม** ความกำหนดแน่แห่งธรรม ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในธรรมนิยามสูตร ธรรมฐิติธรรมนิยามอันเป็นตัวธาตุตัวธรรมซึ่งตั้งอยู่นี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงชี้เอาไว้ก็คือ **สังขารทั้งหลายเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์**คือตั้งอยู่ได้ยากทนอยู่ได้ยาก อันหมายความว่าดำรงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป **และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน** ดั่งนี้ ทั้ง ๓ ข้อนี้ เป็นตัวธาตุหรือตัวธรรมที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าผู้พระตถาคตจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้น ธาตุหรือธรรมดังกล่าวนั้นก็คงตั้งอยู่ แต่เมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธาตุหรือธรรมนั้นทรงเปิดเผยแสดงสั่งสอน ชาวโลกจึงได้รู้จักจึงได้ทราบ ว่า***สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา*** ดั่งนี้

เพราะฉะนั้น ธาตุหรือธรรมที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ดังกล่าวนี้ คือ**พระธรรม** พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมนี้ด้วยพระองค์เอง

ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่า จักษุคือดวงตาผุดขึ้น ญาณความหยั่งรู้ผุดขึ้น ปัญญาผุดขึ้น วิชชาผุดขึ้น ความสว่างผุดขึ้น ในธรรมทั้งหลายที่มิได้เคยสดับมาก่อน คือ *อริยสัจทั้ง ๔* อันได้แก่ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดั่งนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงเป็น พระสยัมภู คือผู้ที่รู้เอง ตรัสรู้เอง เป็นเอง เป็นพระพุทธะคือเป็นพระผู้ที่ตรัสรู้ขึ้นด้วยพระองค์เอง มิได้ฟังมาจากใคร และก็ได้ทรงแสดงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้สั่งสอน แต่พระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอน นั้น ก็ทรงแสดง สั่งสอนแต่จำเพาะธรรมที่ผู้ฟังควรรู้ควรเห็น และมีเหตุผลที่อาจตรองตามให้เห็นจริงได้ และมีปาฏิหาริย์คือให้ผลสมจริงตามที่ทรงสั่งสอนนั้น ผู้ฟังเข้าใจได้รู้ได้ปฏิบัติได้บรรลุถึงได้ตามที่ทรงสั่งสอน และโดยเฉพาะทำทุกข์ให้สิ้นได้คือดับทุกข์ได้จริงตามที่ทรงสั่งสอนนั้น เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า พระองค์ได้ทรงกอบใบไม้ขึ้นมากำพระหัตถ์หนึ่ง และได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในกำพระหัตถ์ที่ทรงกำไว้นี้ กับใบไม้ในป่าทั้งสิ้น ข้างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบไม้ในป่าทั้งสิ้นมากกว่า ส่วนใบไม้ที่ทรงกำไว้ในกำพระหัตถ์นั้นมีเป็นส่วนน้อยเท่านั้น จึงได้ตรัสว่า ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้น เหมือนอย่างใบไม้ในป่าทั้งสิ้น แต่ว่าธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนเหมือนอย่างใบไม้ที่ทรงกอบมากำไว้นี้เท่านั้น แต่แม้เช่นนั้น ธรรมที่

ทรงสั่งสอนก็พอเพียงที่ผู้ฟังซึ่งได้ตั้งใจฟังได้ตั้งใจปฏิบัติจะรู้จะเข้าใจ และปฏิบัติให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์ได้ ดั่งนี้

นี้แสดงถึงความที่ทรงเป็นสัพพัญญู คือความที่ทรงรู้ธรรมทั้งหมดดั่งนี้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงเคารพพระธรรม ดังที่ได้มีแสดงไว้ว่า พระองค์ได้ตรัสเอาไว้ว่า **พระพุทธเจ้าทั้งปวงนั้นเคารพพระธรรม พระองค์ก็ทรงเคารพพระธรรม เพราะได้ทรงพิจารณาถึงสัตว์บุคคลในโลกทั้งสิ้น จะเป็นเทวดามารพรหม จะเป็นมนุษย์ในโลกนี้ก็ตาม ไม่มีผู้ใดที่พระองค์จะพึงเคารพ แต่ว่าความอยู่โดยที่ไม่มีที่เคารพนั้นย่อมเป็นความทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงทรงเคารพพระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้** และได้ทรงแสดงกิริยาที่ทรงเคารพพระธรรมว่า ทรงปฏิบัติอย่างไรในการเคารพพระธรรม ก็ได้ทรงแสดงมีความว่า ได้ทรงมีพระหทัยสม่ำเสมอ แสดงคำสั่งสอนบุคคลทุกชั้นทุกจำพวก ไม่ว่าจะเป็นบุคคลชั้นสูง บุคคลชั้นกลาง บุคคลชั้นต่ำ จะเป็นเศรษฐีจะเป็นยาจกวณิพกใด ๆ ก็ตาม เมื่อพระองค์ได้ตรวจเห็นมีอุปนิสัย ก็ทรงแสดงธรรมโปรดด้วยพระมหากรุณาเสมอเหมือนกันหมด ดังนี้คือทรงเคารพพระธรรม

เพราะฉะนั้น **พระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ จึงเป็น สัจจะ** ของจริงของแท้ ซึ่งตั้งอยู่ดำรงอยู่ตลอดไป ใครจะรู้หรือใครจะไม่รู้ก็ตาม ก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ ดังที่ท่านแสดงถึงพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน อันเรียกว่า

ศาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอน ก็เป็นอมตวาจาคือเป็นวาจาที่ไม่ตาย เพราะเป็นคำสั่งสอนที่แสดงถึงของจริงของแท้ มิได้แสดงสิ่งที่หลอกลวงหรือไม่จริงไม่แท้ แต่แม้เช่นนั้นก็ทรงแสดงของจริงของแท้ซึ่งเป็นสัจจะนั้น ตามลักษณะแห่งของจริงของแท้นั้น ๆ ของจริงของแท้ที่เป็นชั้นโลก หรือโลกียะเกี่ยวอยู่กับโลก อันเกี่ยวแก่ความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา อันเรียกว่า **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ ก็ทรงแสดงให้รู้จักว่าข้อนี้ ๆ เป็นสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติเกี่ยวกับความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา และเมื่อมีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ก็มีของเราของเขาเป็นต้น ก็ทรงแสดงธรรมที่เป็นคำสั่งสอนให้ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สัจจภาวะคือความเป็นสัจจะของตนที่ทุกคนได้ดำรงอยู่ แต่ก็มิได้ทรงแสดงแต่เพียงเท่านี้ ยังได้ทรงชี้ให้เห็นสัจจะที่ละเอียดขึ้นไปกว่านั้น อันเรียกว่า **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์ คำว่า **ปรมัตถ์** นั้นแปลว่ามีความที่ละเอียดอย่างยิ่ง ดังที่เรียกกันว่า **สุขุมลุ่มลึก** ต้องใช้ปัญญาพินิจพิจารณาเจาะแทงลงไปจึงจะมองเห็น ก็คือได้ทรงแสดงให้บุคคลรู้จัก **ขันธ์ อายตนะ ธาตุ** ซึ่งแยกออกไปจาก สังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งทั้งหลาย คือให้รู้จักแยกสมมติสัจจะนั้นออกให้รู้จักความเป็นขันธ์อายตนะธาตุ ที่มาประกอบกันเข้าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เพราะว่าความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานั้น ก็เป็นสิ่งที่สมมติขึ้นบัญญัติขึ้น

จากสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง เหมือนอย่างว่าบ้านเรือน มาเรียกสมมติบัญญัติกันขึ้นว่าบ้านว่าเรือน จากสังขารคือความผสมปรุงแต่งหรือส่วนผสมปรุงแต่ง อันได้แก่นำเอาทัพสัมภาระนั้น ๆ มาก่อสร้างให้เป็นที่อยู่อาศัยขึ้น ก็สมมติบัญญัติเรียกว่าเป็นบ้านเป็นเรือน เหล่านี้เป็นต้น

ทุก ๆ อย่างในโลกนี้เป็นส่วนผสมปรุงแต่งทั้งนั้น แม้ร่างกายและชีวิตอันนี้ก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่ง อันจะพึงแยกได้ออกเป็น **ขันธ์ ๕** เป็น**อายตนะ ๖** หรือเป็น**ธาตุ ๑๘** หรือร่างกายอันนี้ที่เป็น **ส่วนรูปขันธ์** แยกออกได้เป็น **ธาตุ ๔** **เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์** ก็แยกออกไปได้เป็นส่วนย่อยนั้น ๆ และขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ธาตุ ๑๘ เป็นต้นนั้นเอง ก็รวมเข้าเป็น **สังขาร** คือ ปรุงแต่งเข้าเป็น **ชีวิตร่างกายนี้** ซึ่งก็สมมติบัญญัติ เรียกกันว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ดั่งนี้เป็นต้น ทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างในโลกย่อมเป็นสังขาร คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งดั่งนี้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงสอนให้รู้จักว่านี่เป็นสังขาร คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่ง ไม่ใช่เป็นตัวตนอะไรแท้ ๆ เพราะว่าอันที่จริงนั้นไม่มีสัตว์บุคคลตัวตน

เราเขา แต่เป็นสิ่งที่มาผสมปรุงแต่งกันขึ้นเท่านั้น ทุก ๆ สิ่งในโลกก็เป็นเช่นนี้ สิ่งภายนอกเป็นต้นว่าต้นไม้ คำว่าต้นไม้ก็เป็นสมมติบัญญัติ แต่อันที่จริงนั้นต้นไม้ไม่มี เพราะต้นไม้เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง ธาตุทั้งหลายมาผสมปรุงแต่งกันขึ้นเป็นต้นไม้ จึงได้ทรงสอนให้รู้จัก **แยกธาตุ แยกขันธ์ แยกอายตนะ** ออกไป เพื่อให้มองเห็นสัจจะคือความจริงที่ลึกซึ้งเข้าไปอีกชั้นหนึ่งอันเรียกว่า **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์อันเป็นความจริงที่ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา มีสภาพเป็น**ธรรม** คือเป็นส่วนต้นเดิมซึ่งเมื่อมาประชุมปรุงแต่งกันขึ้นเป็นสังขารอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วจึงได้เกิดสมมติบัญญัติขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่

เพราะฉะนั้น **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์นี้ ที่ได้ทรงแสดงสั่งสอนไว้ จึงเป็นข้อที่รู้ยากเห็นยาก ต้องอาศัยปัญญาพินิจพิจารณาเจาะแทงลงไปจึงจะเห็น หากจะถามว่าเจาะแทงอะไร ก็คือเจาะแทง **ตัณหาอุปาทาน** ความดิ้นรนทะยานอยากความยึดถือ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเจาะแทง **อวิชชา** ความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง **โมหะ** ความหลง

พระพุทธองค์ได้ทรงชี้เอา **อวิชชา** คือตัวความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริงนี้ว่า เป็นต้นเหตุหรือเป็นปัจจัยตัวต้นแห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น เพราะมีอวิชชาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และเกิดอื่น ๆ ต่อไป รวมทั้งตัณหาอุปาทานและทุกข์ทั้งปวงในโลก เพราะฉะนั้น **อวิชชา** นี้เองจึงเป็นปัจจัยตัวต้นซึ่งเป็นผู้สร้างกิเลสและกองทุกข์ขึ้น เพราะฉะนั้น การที่

จะปฏิบัติ **ดับทุกข์** ก็ต้องดับกิเลส ก็ต้อง **ดับอวิชชา** ทำลายอวิชชาซึ่งเป็นตัวผู้สร้างนี้ให้หมดสิ้น จึงจะดับกิเลสดับทุกข์ทั้งปวงได้ และ **อวิชชา** คือตัวไม่รู้นี้ ก็เป็นเหตุให้เกิด **สังขาร** เป็นต้น จนถึง **ตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นเหตุให้เกิด **อุปาทาน** ความยึดถือ ยึดถืออะไร ? ก็คือยึดถือสังขารคือความผสมปรุงแต่ง หรือสิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้นนี่แหละ**กิเลส** ซึ่งเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติทั้งปวงว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เป็นนั่นเป็นนี่อะไร ๆ ต่าง ๆ เมื่อสมมติบัญญัติขึ้นแล้วก็ยึดถือสิ่งที่สมมติบัญญัติไว้นี้ ว่า **เอตํ มม** นี่เป็น ของเรา **เอโส หมัสมิ** เราเป็นนี่ **เอโส เม อัตตา** นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เมื่อมีความยึดถือขึ้นดั่งนี้ เพราะ **ตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยาก จึงเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสต่าง ๆ ให้ประกอบกรรมต่าง ๆ ให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็น **สภาวทุกข์** ทุกข์โดยสภาพคือ **ชาติชรามรณะ** และ **ปกิณกทุกข์** ทุกข์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ที่เกิดทางจิตใจพร้อมทั้งกาย เช่น ความโศก ความปริเทวะคร่ำครวญรัญจวนใจเป็นต้น เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงชี้ให้รู้จัก ว่านี่แหละคือ **ทุกข์** และตัณหานี่แหละคือ **สมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์

เพราะฉะนั้น เมื่อทุก ๆ คนต่างได้พบทุกข์ ต่างได้พบตัณหาที่บังเกิดขึ้นวุ่นวายอยู่ในจิตใจของตน จึงสมควรที่จะกำหนดพิจารณาตามที่ทรงสั่งสอน เพื่อ **ดับเหตุของทุกข์** คือ **ตัณหา** เสีย และเมื่อดับเหตุของทุกข์ ก็ดับ **ทุกข์** ซึ่งเป็นตัวผลได้

แต่การที่จะดับได้ดั่งนี้ ก็ต้องปฏิบัติ ในมรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา นั่นเอง และทั้ง ๓ ข้อนี้ก็ต้องปฏิบัติอุปถัมภ์ซึ่งกันและกันเป็นไปให้อบรมซึ่งกันและกันเป็นไป จนถึงปัญญา รู้เห็นเจาะแทงอวิชชา ให้หมดไป และเมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ **วิมุติ** คือความหลุดพ้น แต่การปฏิบัตินั้นก็พึงเข้าใจว่า ย่อมได้รับวิมุติคือความหลุดพ้นไปโดยลำดับ ตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำจนถึงที่สุดคือสิ้นเชิง ปัญญาที่เจาะแทงนี้ก็คือเจาะแทง **อวิชชา โมหะ** ที่ปกคลุมจิตใจอยู่นี้เอง ทำให้มองไม่เห็นว่าสิ่งที่ดิ้นรนทะยานอยากได้และยึดถืออยู่เป็น**ตัวสังขาร** คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น ซึ่งมีลักษณะที่ปรากฏแก่ตาแก่หูอยู่อย่างแจ้งชัด ว่า **ไม่เที่ยง** เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็น**ทุกข์** คือทนอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และมิใช่ **อัตตา** ตัวเราของเราอย่างแท้จริงเลย

อันลักษณะของสังขารสิ่งผสมปรุงแต่ง ย่อมปรากฏให้เห็นแก่ตาแก่หูอยู่ดั่งนี้ตลอดเวลาไม่ว่างเว้น แต่ทำไมจึงมองไม่เห็น ก็เพราะมี **อวิชชา โมหะ** ปกคลุมอยู่ กับทั้งมี **ตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากที่ประกอบกันไปกับตัวความเพลิดเพลินในส่วนที่เป็นสุขน่าพอใจของสังขารเหล่านี้ซึ่งก็มีอยู่ จึงมีความยึดถือเป็นตัวเราของเรา ไม่ยอมปล่อยวางลงได้ นี้ก็คือ **อวิชชาตัณหาอุปาทาน** เหล่านี้นี่เอง เป็นเครื่องปกคลุมจิตใจเหมือนอย่างเมฆหมอกที่ปกคลุมดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ไม่ให้ส่องแสงปรากฏ จึงเกิดความมืดครึ้มน้อยหรือมากสุดแต่ว่า

เครื่องปิดบังนั้นน้อยหรือมากเพียงใด ดังจะพึงเห็นได้ว่า ดวงอาทิตย์ในเวลากลางคืนนั้นก็ถูกปิดบัง จึงไม่มีแสงปรากฏให้มองเห็น เมื่ออยู่ในความมืดไม่สว่างจึงไม่อาจมองเห็นอะไร ๆ ได้ จิตใจก็เหมือนกัน เมื่อมี **อวิชชาโมหะตัณหาอุปาทานนี้** ปกคลุมอยู่อย่างหนาแน่นแล้ว ก็ไม่ได้ **ปัญญา** ที่จะมองเห็น **สัจจะ** ซึ่งเป็นตัวความจริงของสังขารทั้งหลายว่า **เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา** แม้ว่าสังขารทั้งหลายจะปรากฏความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ความเป็นอนัตตาอยู่ทุกขณะก็ตาม ถ้าสังขารทั้งหลายร้องบอกได้ ก็จะต้องร้องบอกว่า เราคือสังขาร เราไม่เที่ยง เราเป็นทุกข์ เราเป็นอนัตตา ไม่ใช่เป็นของเที่ยง ไม่ใช่เป็นของเป็นสุข ไม่ใช่เป็นอัตตา สังขารย่อมจะร้องบอกอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าบุคคลก็ไม่ได้ยิน บุคคลก็ไม่เห็น เหมือนดังตาบอดหูหนวกก็เพราะอำนาจของ **อวิชชาตัณหาอุปาทาน** ดังกล่าว

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติขัดเกลาเจาะแทงเครื่องที่ปิดบังนี้ให้เบาบางไปโดยลำดับ โดยปฏิบัติใน**ศีล** ใน**สมาธิ** ใน**ปัญญา** ไปโดยลำดับ ขัดเกลาจิตใจจากความมืดมิดเครื่องปกปิดให้มืดมิดไปโดยลำดับ จิตอันนี้ก็จะสว่างแจ่มใสขึ้น เพราะว่าจิตอันนี้เป็น**ธาตุรู้** รู้อะไร ๆ ได้ เมื่อขัดเกลาสิ่งที่หุ้มห่ออยู่ก็ย่อมจะรู้จะเห็นมากขึ้น ก็ไม่ใช่ไปรู้ไปเห็นอะไรอื่น ก็รู้เห็นสังขารนี้เอง ว่า**ไม่เที่ยง** ว่า**เป็นทุกข์** ว่า**เป็นอนัตตา** และเมื่อรู้เห็นได้เท่าใด อวิชชาตัณหาอุปาทานก็

ลดลงไปได้เท่านั้น ทุกข์ทั้งหลายก็ลดลงไปได้เท่านั้น จนเมื่อได้เห็นแจ้งเต็มที่ดังพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมเห็นแจ้งเต็มที่ ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาอย่างเต็มที่ เจาะแทงทำลายอวิชชาตัณหาอุปาทานได้หมดสิ้น ก็เป็นอันว่าทำลายผู้สร้างทุกข์สร้างกิเลสได้หมดสิ้นเป็น **วิมุติ** คือเป็นผู้หลุดพ้น และความรู้ที่เจาะแทงได้หมดสิ้นนี้ก็เป็น **วิชชา** ความหลุดพ้นก็เป็น **วิมุติ**

เมื่อเป็นดั่งนี้ **วิชชา** คือ ตัวความรู้นี้ ก็เป็นความรู้ความเห็นใน**สัจจะ**ที่เป็นตัวความจริงอย่างเต็มที่ **สัจจะ** คือความจริงที่เห็นนั้นก็รวมกันเข้าเป็น **ธรรม** คือ **สัจจะ** ธรรมคือสัจจะนี้ปราศจากความยึดถือว่าตัวเราของเราทั้งหมด จึงเป็น **อนัตตา** มิใช่ตัวตนทั้งหมด เป็นตัวธรรมที่บริสุทธิ์ เป็นตัวธรรมแท้ เป็น**วิชชา** คือความรู้แจ่มแจ้งที่เป็นตัวความจริง เป็น**วิมุติ**คือความหลุดพ้น ซึ่งลักษณะดั่งนี้ตรัสเรียกไว้ว่า **บรมอริยสัจจะ** คือเป็นอริยสัจที่เป็นบรมคือเป็นอย่างยิ่ง หรือเป็น **ยอดอริยสัจ** และตรัสชี้ว่าธรรมดังกล่าวนี้คือ **นิพพาน** อันเป็นธรรมที่สูงสุดในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงนิพพานในพระโอวาทปาติโมกข์ในวันมาฆปุนมีแก่พระสงฆ์ที่มาประชุมกันทั้งหมดนี้เป็น **ปรมัตถสัจจะ** ความจริงโดยปรมัตถ์ ซึ่งเป็นความจริงที่แท้ และเมื่อผู้ปฏิบัติได้ปฏิบัติใน **ศีลสมาธิปัญญา** ไปโดยลำดับ มองเห็น **สมมติสัจจะ** ทั้งหลายซึ่งเป็น **สังขาร** คือส่วนผสมปรุงแต่ง ว่าเป็นอนิจจะ เป็นทุกขะ เป็น**อนัตตา**

ปรากฏเป็นความจริงซึ่งเป็นตัวธรรมเป็นตัวธาตุ ซึ่งมีลักษณะเป็นอนัตตาแท้ ๆ อย่างบริสุทธิ์ ย่อมจะเป็นการปฏิบัติใกล้**บรมอริยสัจคือนิพพาน** เข้าโดยลำดับ

อันตัวสัจจะคือตัวความจริงนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นตัวสัจจะความจริงอยู่เสมอ แม้ว่าจะเป็นของจริงอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ตามธรรมดาก็ตาม ย่อมมีตัวความจริงของสิ่งนั้นอยู่ในตัวเอง ดังเช่นสิ่งที่เป็นของจริงของแท้อันเป็นวัตถุ เช่น ทองจริง เงินจริง เพชรจริง ก็ย่อมมีความจริงอยู่ในตัวเอง แม้สิ่งที่เรียกว่าเป็นทองเทียมเงินเทียมหรือเพชรเทียม อันความเทียมนั้นก็ย่อมมีอยู่จริงในสิ่งนั้น เพราะฉะนั้น สิ่งทั้งหลายแม้ที่เป็นวัตถุที่คนเรียกกันว่าของจริงก็ตามของเทียมของเก๊ก็ตาม ย่อมมีความจริงอยู่ในตัวเองของสิ่งนั้นประจำอยู่แล้ว เป็นความจริงอยู่แล้ว ถ้าเป็นของเทียมของเก๊ ก็เป็นของเทียมของเก๊จริงอยู่แล้วในสิ่งนั้น เป็นของจริงก็เป็นของจริงอยู่แล้วในสิ่งนั้น เพราะฉะนั้น ตัววัตถุนั้น ๆ เองจึงไม่ใช่เป็นของจริงหรือของเทียมตามที่คนเข้าใจกันพูดกัน **แต่เป็นของจริงของตัวเอง** อยู่ด้วยกันทั้งนั้น อย่างเงินเทียมทองเทียมเพชรเทียม ก็เป็นของจริงของตัวเองอยู่แล้ว คือว่าเทียมจริงปลอมจริง เป็นของเทียมจริงเป็นของปลอมจริงเป็นของเก๊จริงในสิ่งนั้นอยู่แล้ว แม้สิ่งที่เรียกว่าเป็นของจริงก็เป็นเช่นเดียวกัน เป็นของจริงอยู่ในตัวเองแล้ว คือทุก ๆ อย่างนั้นล้วนเป็นของจริงอยู่ในตัวเองตามประเภทอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีเทียมไม่มีเก๊ไม่มีจริงดังที่

คนเข้าใจกัน เป็นของจริงทั้งนั้น อันหมายความว่าแท้ก็แท้จริง เทียมก็เทียมจริงดังที่กล่าวนั้นนั่นเอง

ฉะนั้น จึงขึ้นอยู่กับปัญญาของบุคคลที่จะดูให้รู้จัก ว่านี่เทียมนี่เก๊ คือดูให้รู้จักความจริงของสิ่งนั้น ว่าความจริงของสิ่งนั้นเป็นเช่นนี้ คือนี่เป็นทองชุบเงินชุบหรือเพชรทำขึ้น นี่เป็นเพชรเกิดจากหิน นี่เป็นเงินไม่ชุบเป็นทองไม่ชุบ เป็นเงินไม่ผสมทองไม่ผสม เหล่านี้เป็นต้น อยู่ที่ปัญญาของบุคคลจะพึงดูให้รู้จักว่าอะไรเป็นอะไร การที่จะพึงดูให้รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรนี่เอง คือเรียกว่าดูให้รู้จักความจริงซึ่งเรียกว่า**ความสัตย์ความจริง**ดังกล่าวนั้น

เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อสำคัญที่ทุกคนจะต้องมีปัญญาดูให้รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรตามความจริง และคำว่า **ตามความเป็นจริง** นั้น ก็คือว่าตามที่สิ่งนั้นเป็นแล้วหรือข้อนั้นเป็นแล้ว หรือพูดรวม ๆ ว่าตามที่ข้อนั้นเป็นแล้ว คือเป็นแล้วอย่างไร หรือเป็นอย่างไร ก็ดูให้รู้จักเป็นอย่างนั้น ว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น สิ่งนี้เป็นอย่างนี้ดังนี้ คือดูให้รู้จักตามที่เป็น นี่แหละพูดกันว่าหรือเรียกกันว่าดูให้รู้จักความจริง เหมือนอย่างดูวัตถุดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เงินทองไม่ผสม เพชรเกิดจากหิน ก็ดูให้รู้จักว่านี่เป็นสิ่งที่เป็นอย่างนี้ ถ้าเป็นของผสมของที่หุงขึ้นทำขึ้นก็ดูให้รู้ว่านี่เป็นอย่างนี้ดังนี้ ฉะนั้น ที่เรียกว่าความจริงหรือที่เป็นจริงนั้นคือว่าที่เป็นไปอย่างไรนั้นเอง ดังนี้คือ **ความจริงหรือความสัตย์**

ฉะนั้น ความจริงหรือความสัตย์จึงเป็นข้อที่บุคคลทุก ๆ คนจะต้องรู้จักน้อยหรือมาก เมื่อมีปัญญามากก็รู้จักมาก อันนี้เองเป็นตัวปัญญา กับเป็นตัวความสัตย์หรือความจริงที่เป็นพื้นฐานซึ่งบุคคลทุก ๆ คนจะต้องมี และที่เรียกว่ามีปัญญานั้น ก็คือว่ามีปัญญาที่รู้จักความสัตย์หรือความจริงดังกล่าวนี้นั้นเอง

คนที่เกิดมาเป็นมนุษย์ที่เรียกว่ามีใจสูงหรือว่ามีความรู้สูง มโนที่แปลว่าใจนั้น ตามธาตุของศัพท์ก็คือความรู้ มีใจสูงก็คือมีความรู้สูง ที่เรียกว่ามีความฉลาด ก็คือมีตัวปัญญาที่เรียกว่าเป็นความรู้ความฉลาดอันจะให้รู้จักความสัตย์ความจริงดังกล่าวนี้นั้นเอง และเมื่อได้รู้จักความสัตย์ความจริง ก็ต้องรู้จักรักษาความสัตย์ความจริงไว้ อันหมายความว่าให้รู้ไว้ว่าจริงนี้เป็นอย่างไร ให้รักษาความรู้อันนี้ไว้ และเมื่อได้รักษาความรู้อันนี้ไว้ การปฏิบัติให้เหมาะสมก็ชื่อว่าเป็นการรักษาความสัตย์ความจริงในขั้นต่อไป ก็เพราะว่าความสัตย์ความจริงนี้ต้องรักษาความรู้เอาไว้ และในขั้นปฏิบัติต่อไปนั้นบางอย่างก็ต้องละ เช่นว่าข้อที่เป็นบาปเป็นอกุศลเป็นโทษเป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ก็ต้องละคือต้องปฏิบัติละเสีย ส่วนข้อที่เป็นบุญเป็นกุศลเป็นคุณเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ก็ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น คือว่าปฏิบัติในการที่จะสร้างสรรค์กระทำขึ้นไว้ดั่งนี้ นี้ก็เป็นการรักษาความสัตย์ความจริงในขั้นปฏิบัติ เหมือนอย่างว่าถ้าเป็นเงินเทียมทองเทียมเพชรไม่จริง คนก็ไม่ชอบรักษาไม่ต้องการ แต่ถ้าเป็นเงินแท้ทองแท้เพชรแท้ คนก็ต้องการ

แต่ว่าบรรดาวัตถุดังกล่าวนี้ บางทีก็ต้องการของเทียม ของที่ทำขึ้น บางทีก็ต้องการของแท้ สุดแต่ว่าจะได้ประโยชน์จากสิ่งนั้นอย่างไร หรือว่าสามารถที่จะได้สิ่งนั้นไว้ในขั้นไหน เช่น บางทีไม่สามารถจะทำเป็นเงินแท้ทองแท้ได้ก็ชุบเอา เป็นทองชุบ เงินชุบ หรือเป็นเพชรนิลจินดาที่ทำขึ้น ดังนี้ก็ใช้ได้ตามที่ต้องการ **จึงขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่ต้องการ**

แม้ประโยชน์ที่ต้องการนั้น ก็ต้องรู้เหมือนกันว่า เป็นประโยชน์จริง ไม่เป็นประโยชน์จริง ที่ไม่เป็นประโยชน์ก็ละไปเสีย ที่เป็นประโยชน์ก็รักษาไว้ และก็ต้องดูถึงว่าเป็นคุณหรือเป็นโทษด้วยเหมือนกัน ถ้าเป็นโทษก็ละไปเสีย ถ้าเป็นคุณก็รักษาไว้ดั่งนี้ ก็เรียกว่าเป็นการรักษาความสัตย์ในขั้นปฏิบัติ

มาในขั้นที่สูงขึ้น ก็ต้องให้รู้จัก กิจคือหน้าที่ที่พึ่งปฏิบัติกระทำในสิ่งที่เรียกว่าสัจจะคือความสัตย์ความจริงทั้งหลาย อันความสัตย์ความจริงนั้นในขั้นสามัญอันเกี่ยวแก่ วัตถุ อันเกี่ยวแก่ กรรม คือการงานที่กระทำอันเป็นคุณเป็นโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นบาปเป็นบุญเป็นกุศลเป็นอกุศล ก็ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และทั้งหมดนี้ก็สรุปเข้าใน **สัจจะ ๔ ประการ** ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้คือ

ทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ หรือความสัตย์ความจริงคือทุกข์

สมุทัยสัจจะ สภาพที่จริงหรือความสัตย์ความจริงคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์

นิโรธสัจจะ สภาพที่จริงหรือความสัตย์ความจริงคือความดับทุกข์

มรรคสัจจะ สภาพที่จริงหรือความสัตย์ความจริงคือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

สัจจะทั้ง ๔ ประการนี้ย่อมเป็นที่รวมของสัจจะคือความจริงทั้งสิ้น

ข้อแรก ***ทุกขสัจจะ*** สภาพที่จริงคือทุกข์หรือความสัตย์ความจริงคือทุกข์ คือข้อที่เป็นทุกข์จริงดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ตั้งต้นแต่**ชาติทุกข์** ทุกข์คือความเกิด **ชราทุกข์** ทุกข์คือความแก่ **มรณทุกข์** ทุกข์คือความตาย รวมทั้งความทุกข์ที่เป็นตัวทุกขเวทนาทางจิตใจทั้งหลายมีโศกะปริเทวะเป็นต้น ตลอดจนถึงตัวเหตุใกล้ อันได้แก่ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่ได้สมหวัง รวมเข้าก็ใน **ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕** ประการ คือในรูป **เวทนา สัญญา สังขาร** วิญญาณ สรุปเป็นนามรูปกายใจอันนี้นี่เป็นตัวทุกข์จริง พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้หรือความรู้รอบคอบในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์อันนี้ ว่าเป็นสิ่งที่เป็นอนิจจะคือไม่เที่ยงต้องเกิดต้องดับ เป็นสิ่งที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไม่ตั้งอยู่ คือว่าคงทนอยู่ได้ยากหรือคงทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป จึงเป็นสิ่งที่เป็นอนัตตามิใช่ตัวเราของเรา ไม่ควรที่จะยึดถือว่านี้เป็นเรา นี้เป็นของเรา นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะบังคับ

ให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ ตรัสสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้ในทุกข์ดั่งนี้ เพราะฉะนั้น สภาพที่เป็นทุกข์ซึ่งรวมทั้งหมด ก็ได้แก่กายใจอันนี้ จึงเป็นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ทำความกำหนดรู้ ว่า **อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา** ไม่ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา

ข้อต่อไป *สมุทัยสัจจะ* สภาพที่จริงหรือความสัตย์ความจริงคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ก็ได้แก่ **ตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยาก **กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกามคือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย *ภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่อยากเป็นนั่นเป็นนี่ *วิภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ หรือมุ่งทำลาย **ตัณหา**นี้ตรัสชี้ว่า เป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ และกิจคือหน้าที่ ๆ พึงทำในข้อนี้ก็คือว่าละเสีย คือ ละสมุทัยละตัณหาเสีย ทำลายสมุทัยทำลายตัณหาเสีย

เพราะฉะนั้น ตามสัจจะทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งการปฏิบัติพระพุทธศาสนาในขั้นทุกข์และในขั้นเหตุให้เกิดทุกข์ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้ทุกข์ ให้ทำปหานะคือการละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหาฉะนั้น จึงได้บัญญัติอนุวรรตคำสั่งสอนในสัจจะทั้ง ๒ ประการนี้ ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในศีล ๕ ข้อที่ ๑ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไปคือฆ่าสัตว์ เพราะว่าสัตว์ที่ฆ่านั้นคือฆ่าร่างกายฆ่าชีวิตสัตว์

อันชีวิตร่างกายของสัตว์ทั้งปวงนั้นเป็นตัวทุกข์ คือ ทุกข์สัจจะ ที่ตรัสสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้ว่าเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา เพราะฉะนั้น จึงไม่สอนให้ฆ่าสัตว์ แต่ว่าสอนให้กำหนดรู้ในชีวิตร่างกายของสัตว์ ว่าเป็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ต้องเกิดต้องแก่ต้องตายพร้อมทั้งต้องเจ็บเป็นต้น จึงเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา แต่ว่าตัณหานั้นตรัสสอนให้ละคือให้ฆ่าเสีย ฉะนั้น เมื่อจะฆ่าต้องฆ่าตัณหา ทำตัณหาติบาต คือทำตัณหาให้ตกล่วงหรือฆ่าตัณหาเสีย

แม้ชีวิตร่างกายของตนเองก็เหมือนกัน ก็ไม่สอนให้ฆ่าให้ทำลาย แต่ว่าให้ฆ่าให้ทำลายตัณหา เช่นว่าถ้าอยากจะฆ่าสัตว์ต้องการเนื้อสัตว์มาเป็นอาหาร ก็ให้ฆ่ากามตัณหาความอยากกินเนื้อสัตว์นั้นเสีย ต้องการจะฆ่าตัวเอง เป็นวิภวตัณหา ตัณหาในการที่ไม่ให้เป็นไม่ให้มีคือทำลาย ก็ให้ฆ่าตัววิภวตัณหานี้เสีย ไม่ให้ฆ่าชีวิตร่างกายของตัวเอง เพราะว่าผิดกิจในการปฏิบัติธรรมดังกล่าวแล้ว

กิจที่พึงปฏิบัติเกี่ยวกับชีวิตร่างกายและทุกข์ร้อนทั้งหลายนั้นให้ทำความกำหนดรู้ คือให้ทำปริญญาว่าเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตาทั้งนั้น ไม่ต้องไปฆ่าไม่ต้องไปทำลายอะไร เกิดมาก็ต้องแก่ต้องตายต้องเจ็บเอง แต่ก็ให้ฆ่าตัณหาควาวมดิ้นรนทะยานอยากทั้งที่เป็นกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหาเสียดั่งนี้ จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง และก็ให้ปฏิบัติในการฆ่าในการทำลายอกุศลทุจริตต่าง ๆ อีกด้วย อันเนื่องมาจากตัณหาหรือว่ากองกิเลส อันรวมอยู่ใน กองสมุทัย นี้

ข้อต่อไป *นิโรธสัจจะ* สภาพที่จริงหรือความสัตย์ ความจริงคือนิโรธความดับทุกข์ ก็ตรัสสอนให้ทำ สัจฉิกิริยา คือกระทำให้แจ้ง คือรู้จักตัวความดับทุกข์ว่าคือความดับตัณหาเสีย ดับตัณหาเสียได้ก็เป็นความดับทุกข์ ดูให้รู้จักความดับทุกข์ที่ใจของตนเองว่า ดับตัณหาเสียได้ก็เป็นความดับทุกข์ ดังจะพึงเห็นได้ว่า อันตัวความทุกข์คือกายใจอันนี้อันเป็นที่รวม เมื่อแยกเฉพาะทางใจก็ปรากฏเป็นตัวทุกขเวทนาต่าง ๆ มีความโศกความคร่ำครวญรัญจวนใจ ไม่สบายกายไม่สบายใจ คับแค้นใจเป็นต้น เหล่านี้ล้วนเกิดจาก ตัณหาทั้งนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อดับตัณหาที่เป็นตัวต้นเหตุเสียได้ความทุกข์ทางจิตใจทั้งหลายเหล่านี้ก็สงบลงหมด ก็ดูให้รู้จักดับตัณหาและทุกข์ร้อนทางใจก็ดับไป ก็ดูให้รู้จักความดับทุกข์ที่เป็น ตัวความสงบเป็นความสุขอันตรงกันข้ามสังเกตกำหนดเอาไว้ให้รู้จักอันจะทำให้เกิดความพอใจในการดับทุกข์ด้วยวิธีดับตัณหานี้มากขึ้น เพราะจะทำให้รู้จักว่า ความดับทุกข์ที่แท้จริงนั้นก็คือดับตัณหานั้นเองไม่ใช่ว่าดับทุกข์ได้ด้วยความให้รางวัลแก่ตัณหาคือตัณหาต้องการอย่างนี้ เมื่อไม่ได้ก็ทุกข์ร้อนต่าง ๆ แต่เมื่อได้มาแล้วก็เป็นสุขสงบ ดั่งนี้ก็ให้รู้จักว่าไม่ใช่เป็นความสุขสงบจริงรู้สึกเป็นสุขเหมือนกันแต่ไม่ใช่เป็นความดับทุกข์ เป็นแต่เพียงว่าเมื่อตัณหาได้สมประสงค์ ก็เกิดความดีใจลิงโลดใจอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เป็นการชงักตัณหาไปคราวหนึ่งเท่านั้น ก็เท่ากับว่าเมื่อให้รางวัลแก่ตัณหา ตัณหาก็ให้รางวัลแก่จิตใจ

เป็นความลิงโลดใจดีใจสุขใจ ต่างให้รางวัลซึ่งกันและกัน แล้วตัณหาก็เป็นนายใช้ต่อไป อยากในเรื่องนั้นเรื่องนี้ ก็ใช้ให้ไปทำในเรื่องนั้นเรื่องนี้ต่อไปอีก จึงไม่ใช่เป็นความดับทุกข์ เป็นการให้รางวัลซึ่งกันและกันระหว่างตัณหากับบุคคลผู้รับใช้ตัณหาเท่านั้น ดูให้รู้จักดั่งนี้ ส่วนที่จะเป็นความดับทุกข์ได้จริงนั้นต้องดับตัณหาแม้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้วความทุกข์ร้อนก็ดับ ดับโดยไม่ต้องให้รางวัลแก่ตัณหา ตัณหาก็ไม่ต้องรางวัลแก่บุคคลผู้รับใช้ แต่บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมนั้นเองได้ผล เป็นการปฏิบัติดับทุกข์ใจของตัวเอง อันเป็นความดับทุกข์โดยแท้จริง ดูให้รู้จักความดับทุกข์จริง ๆ ดั่งนี้ เทียบกับความลิงโลดใจดีใจที่ตัณหาได้ให้รางวัลเพราะเหตุที่ได้ให้รางวัลแก่ตัณหา เหมือนอย่างลูกจ้างหรือทาสผู้รับใช้รับใช้นาย นายก็ให้รางวัลเป็นครั้งเป็นคราวเท่านั้นเอง ดูให้รู้จักเปรียบเทียบดั่งนี้ ว่าความดับทุกข์ที่แท้จริงนั้นต้องดับตัณหาและทุกข์ที่ดับแม้ครั้งคราวหนึ่งก็เป็นอิสระแก่ใจของตนเอง ทำใจให้เป็นอิสระเป็นใหญ่ ปลดจากความเป็นทาสของตัณหามากขึ้น ๆ ทุกที ดั่งนี้ เพราะฉะนั้นกิจที่พึงทำในข้อนี้ก็คือทำสัจฉิกิริยา การกระทำให้แจ้งให้รู้จักดังที่กล่าวมานี้

ข้อต่อไปก็คือ *มรรคสัจจะ* สภาพที่จริงคือ มรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือจะดับตัณหาดับทุกข์ได้ก็ต้องปฏิบัติ แม้การพิจารณาที่กล่าวมาในข้อความดับทุกข์นั้นก็เป็นการพิจารณาทางปัญญา อันนับเนื่องเข้าในข้อ สัมมาทิฏฐิ

ความเห็นชอบ **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริชอบ สองข้อต้นนี้จึงเป็นข้อสำคัญ เมื่อมี **สัมมาทิฏฐิ**ความเห็นชอบ **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริชอบ ก็ย่อมจะเห็นย่อมจะดำริดับตัณหาดับทุกข์ ดั่งกล่าวมานั้น และจะทำให้ปฏิบัติเป็น**สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ และจะทำให้ปฏิบัติเป็นสัมมวายามะ เพียรชอบ **สัมมาสติ** ระลึกชอบ **สัมมาสมาธิ** สมาธิคือตั้งใจชอบ รวมเป็น**มรรคมีองค์ ๘** สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ก็เป็น *ปัญญา* สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ก็เป็น*ศีล* สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ก็เป็น*สมาธิ* รวมเข้าก็เป็น *ไตรสิกขา*คือสิกขา ๓ *ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา* หรือว่า*ศีลสมาธิปัญญา* โดยที่ในมรรคมีองค์ ๘ นี้ เรียงปัญญา เป็นข้อนำ แล้วก็ *ศีล* ก็ *สมาธิ* เป็นข้อหนุนดั่งนี้ กิจในข้อนี้ก็คือ *ภาวนา* ทำภาวนาคือการทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อันได้แก่ทำให้มีเป็นศีลขึ้น ทำให้มีเป็นสมาธิขึ้น ทำให้มีเป็นปัญญาขึ้น

เพราะฉะนั้น **อริยสัจทั้ง ๔ ประการนี้จึงเป็นที่รวมของกุศลธรรมทั้งหมด**ในพระพุทธศาสนา **เป็นความสัตย์ความจริงที่เป็นอริยะ** เพราะฉะนั้น ก็ให้ รักษาความสัตย์ความจริงคือ **อริยสัจทั้ง ๔ นี้** ด้วยวิธีทำปริญญา คือกำหนดรู้หรือทำความรู้รอบคอบใน**ทุกข์** **ทำปหนะ** คือทำการละใน **สมุทัย** **ทำสัจฉิกิริยา** คือการกระทำให้แจ้งในนิโรธคือความดับ **ทำภาวนา** คือปฏิบัติให้มีขึ้นใน **มรรค** คือมรรคมี

องค์ ๘ รวมเข้าเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา

เพราะฉะนั้น การรักษาความสัตย์ความจริงก็คือ *รักษาปริญญาในทุกข์ ปหานะในสมุทัย สัจฉิกิริยาในนิโรธ* และ *ภาวนาในมรรค* และกล่าวเฉพาะในมรรคนี้ ก็รักษาให้เป็นศีลจริง ให้เป็นสมาธิจริง ให้เป็นปัญญาจริงขึ้นในตน หรือให้เป็นสัมมาทิฏฐิจริง สัมมาสังกัปปะจริงเป็นต้นขึ้นในตน เมื่อปฏิบัติดั่งนี้ก็ ***จะได้ผลเป็นวิมุติ*** คือความหลุดพ้น ***บรรลุนิพพาน*** ธรรมเป็นที่ออกจากตัณหาเครื่องเสียบแทงใจ ถอนลูกศรที่เสียบแทงใจคือตัณหาเสียได้เป็นผู้ที่พ้นจากกิเลส ด้วยประการทั้งปวง

นิพพานนี้เป็นบรมอริยสัจจะในพุทธศาสนาคือเป็นอริยสัจจะที่เป็นบรมคืออย่างยิ่งหรือสูงสุด เป็น**อมตธรรม** ธรรมที่ไม่ตาย เป็น**อสังขตธรรม** ธรรมที่ไม่ปรุงแต่งทั้งหมด เป็นบรมอริยสัจจะในพระพุทธศาสนาซึ่งเมื่อรักษาสัจจะมาโดยลำดับ จน**ถึงกิจในอริยสัจทั้ง ๔ ตลอดจนถึงให้เป็นวิมุติขึ้นมาจริง เป็นนิพพานขึ้นมาจริง เป็นบรมอริยสัจจะดั่งนี้ ก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติรักษาความสัตย์ในพระพุทธศาสนา**

ในอันที่จะศึกษาให้รู้ถึงสัจจะความจริง หรือปฏิบัติรักษาสัจจะความจริง ให้เป็นไปอย่างถูกต้องครบถ้วนตามหลักของพระพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดในเบื้องต้นนั้น จำต้องมีคุณธรรมสำคัญประจำใจอีกประการหนึ่ง นั่นคือ ความจริงใจต่อตัวเอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นคุณธรรมพื้นฐานของการปฏิบัติรักษาความจริงทั้งปวง **เพราะถ้าขาดคุณธรรมข้อนี้**เสีย การปฏิบัติคุณธรรมข้ออื่น ๆ ก็เป็นไปไม่ได้

อันความจริงใจต่อตัวเองนี้ เป็นสัจจะคือความจริงอย่างหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในใจ และทำให้ใจเป็นใจจริง ใจที่จะเป็นใจจริงนั้นจะต้องมีความจริงใจ อันหมายความว่า **รักษาความจริงรักษาความสัตย์คือความจริงให้ถึงใจ** ให้ตั้งอยู่มั่นคงในใจ ไม่ง่อนแง่นคลอนแคลนไม่กลับกลอก เป็นความจริงที่ตั้งอยู่ในใจอย่างมั่นคง ความจริงที่ถึงใจตั้งอยู่ในใจอย่างมั่นคงนี้ ชื่อว่า**ความจริงใจต่อตัวเอง** ก็เพราะว่าตัวเองก็ดี ใจก็ดีเป็นสิ่งที่เนื่องถึงกัน กล่าวตามโวหารที่พูดกันจะเรียกว่าใจของตัวเองก็ได้ จิตของตัวเองก็ได้ อีกอย่างหนึ่ง จะเรียกว่าใจหรือจิตก็ดี ตัวเองก็ดีก็เป็นอันเดียวกัน เพราะที่ทุกคนเข้าใจกันว่าตัวเองหรือตัวเรานี้ ก็จิตหรือใจเข้าใจ ถ้ากล่าวตามหลักธรรมที่เป็นชั้นละเอียดก็กล่าวว่า **ความยึดถือ** คือเมื่อมีความยึดถือสิ่งอันใดอันหนึ่งว่าเป็นตัวเราของเรา สิ่งอันนั้นก็เป็นตัวเราของเราขึ้นมา เมื่อยึดถือกายและจิตนี้ว่าเป็นตัวเราของเรา กายและจิตนี้ก็เป็นตัวเราของเราขึ้นมา แต่ว่าถ้าไม่ยึดถือ กายและจิตนี้ก็เป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างหนึ่ง ๆ เหมือนอย่างธรรมชาติธรรมดาทั้งหลายที่รวมกันเข้าเป็นโลกนี้ทั้งหมด แต่เมื่อกล่าวอย่างสามัญ ก็ยอมรับนับถือตัวเราของเรา พระพุทธศาสนาที่แสดงธรรมที่เป็นขั้นสามัญ ก็ได้แสดงไว้เช่นว่า **ตนเป็นที่พึ่งของตน** บุคคลพึงรักษาตนให้ดี ตลอดยามทั้ง ๓ ยามใดยามหนึ่งคือทุก ๆ ยาม อันหมายความว่าทุก ๆ วัยของชีวิต บุคคลจงมีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง ดั่งนี้เป็นต้น

เพราะฉะนั้น แม้พระพุทธศาสนาเองก็แสดงธรรมที่เป็นขั้นสามัญ รับรองตัวเราดังกล่าว ทั้งได้ตรัสสอนให้รักษาตัวเรานี้ให้ดี ไม่พึงสละตัวเราทิ้งเสีย ให้ทำตัวเราให้เป็นที่พึ่งของตัวเรา โดยให้มีธรรมเป็นที่พึ่งดั่งนี้ พระพุทธศาสนาที่แสดงธรรมเป็นขั้นสามัญนี้ เรียกว่าเป็น**ขั้นสมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ ส่วนที่แสดงธรรมที่เป็นขั้นละเอียด ชี้ลงไปว่า ตัวเราของเรา เกิดขึ้นจาก**อุปาทาน** คือความยึดถือ เมื่อละอุปาทานคือความยึดถือเสียได้ ก็ไม่มีตัวเราของเรา **เป็นธรรมชาติธรรมดา** และเมื่อว่าถึงตัวธรรมชาติธรรมดาที่แท้จริงแล้ว ทุก ๆ อย่าง ส่วนหนึ่งก็เป็น**อสังขตธรรม** ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่ง อันนับว่าดำรงอยู่ตั้งอยู่ อีกส่วนหนึ่งก็เป็น*สังขตธรรม* ธรรมที่ถูกปรุงแต่งเป็นสังขารทั้งหลาย และทั้งหมดนี้ก็เป็น **อนัตตา** มิใช่อัตตาตัวตน ดังพระบาลีที่ว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ที่มิใช่อัตตาตัวตน แต่เป็นธรรมคือเป็น**ธรรมชาติธรรมดา** หรือเป็นตัวธาตุที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่เป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ซึ่งก็เป็น**สังขตธรรม**เป็น**อสังขตธรรม**ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ เพราะฉะนั้น กายและจิตนี้เมื่อมาประกอบกัน ก็เป็น**สังขาร เป็นสังขตธรรม** และเมื่อมีความยึดถืออยู่ ก็เป็นตัวเราของเรา ซึ่งพระพุทธศาสนาก็รับรอง โดยเป็น**สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ และก็ตรัสสอนให้บุคคลปฏิบัติให้เหมาะสมกับ**สมมติสัจจะ**คือความจริงโดยสมมตินั้น และก็ให้มีความรู้จักปรมัตถสัจจะความจริงโดยปรมัตถ์ คือความจริงอย่างละเอียดสุขุมที่พ้นจากสมมติดังกล่าวนั้นด้วย

คราวนี้เมื่อว่ามาถึงขั้นสามัญในทางปฏิบัติ ก็เป็นอันว่าทุกคนก็มีตัวเราของเรา ฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนเป็นคำรวม ๆ ว่า **สจฺจ มนุรกฺเขยฺย** พึงตามรักษาสัจจะคือความจริง และตัวเราเองนี้ย่อมเป็นหลักของตัวเรา เพราะฉะนั้น ก็ต้องให้ **มีความจริงใจ** ต่อตัวเรา โดยที่เมื่อจะทำอะไรก็ต้องมี**ความตกลงใจ**ให้แน่นอน ความตกลงใจนี้เป็นข้อสำคัญ เมื่อมีความตกลงใจ**ที่แน่นอน** ก็ให้รักษาความตกลงใจนั้น และก็ปฏิบัติกระทำความตกลงใจที่แน่นอนนี้ เรียกว่าเป็น **ความจริงใจได้** และให้**รักษา**ความจริงใจนี้ และเมื่อรักษาความจริงใจไว้ได้ ก็เรียกว่า **มีใจจริง** คือใจที่มั่นคงแน่นอนในอันที่จะกระทำ แต่ว่าอันความจริงใจกับความมีใจจริงดังกล่าวมานี้ มีข้อที่จะพึงทราบเป็นหลักอยู่ก็คือ

ข้อหนึ่ง ต้องรักษาความจริงใจ ไม่กลับกลอกง่อนแง่นคลอนแคลน เมื่อไม่กลับกลอกไม่ง่อนแง่นคลอนแคลนก็เรียกว่า**ใจจริง** และความที่รักษาความจริงใจให้ใจจริงดังกล่าวมานี้ เรียกว่าความจริงใจต่อตัวเอง ก็เพราะว่าความรักษา**ความจริงใจจนใจจริงนั้น ก็มิใช่ว่าจะใจจริงหรือจริงใจต่อใครอื่น แต่ว่าใจจริงหรือจริงใจต่อตัวเองนั้นเอง**

ข้อที่สอง ก็จะต้องทราบต่อไปว่า จริงใจหรือใจจริงใน**เรื่องอะไร** เพราะว่าความจริงใจหรือใจจริงนี้เป็นมีดสองคม**อันหมายความว่าอาจจะเป็นคุณก็ได้อาจจะเป็นโทษก็ได้ ถ้าเป็นไปในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ไม่เป็นธรรมก็เป็นโทษ ยิ่งใจ**

จริงหรือจริงใจมากก็ยิ่งเป็นโทษมาก แต่ว่าถ้าเป็นไปในสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม จึงจะเป็นคุณ จริงใจหรือใจจริงมากก็ยิ่งมีคุณมากดั่งนี้

ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจในหลักการ ๒ ข้อนี้ จะขยายความในหลักการข้อแรกก่อน คือในข้อที่ว่า **จริงใจหรือใจจริงต่อตัวเอง** ก็เพราะว่าตัวเองนี้เองเป็นผู้ที่ได้ตั้ง**ความตกลงใจอันใดอันหนึ่งขึ้นมา** เมื่อตั้งความตกลงใจขึ้นมาอันใดอันหนึ่งดังกล่าวนั้น ถ้าหากว่า **รักษาความตกลงใจนั้นไว้**ไม่กลับกลอกเปลี่ยนแปลง ก็เรียกว่า**จริงใจ**ต่อตัวเอง เพราะตัวเองเป็นผู้ที่ตั้งขึ้นมาไม่ใช่ใครอื่น ถ้ารักษาไว้ก็ชื่อว่าจริงใจต่อตัวเอง ถ้าไม่รักษาไว้ก็ชื่อว่าไม่จริงใจต่อตัวเอง

พิจารณาดูก็จะพึงเห็นได้ว่า อันคนเรานั้นมักจะขาดความจริงใจต่อตัวเองอยู่เสมอ ตัวเองตั้งความตกลงใจไว้วันนี้ว่าจะทำอย่างนี้ พรุ่งนี้เปลี่ยนไปเสียแล้วไม่ทำ มีอยู่เป็นอันมากในทุก ๆ ด้าน ในด้านที่ดีก็มีในด้านที่ไม่ดีก็มี ในด้านที่ดีนั้น เช่นได้ทำความตกลงใจไว้หรือได้ตั้งใจไว้ ว่าจะทำความดีสิ่งนั้นทำความดีสิ่งนี้ แต่ว่าก็ไม่ได้ทำ บางทีก็ผลัดเพี้ยนไปเป็นพรุ่งนี้จึงทำ ก็เป็นอันว่าวันนี้ซึ่งเป็นวันที่จะลงมือทำความเพียรกระทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ไม่ทำ แต่ผลัดไปพรุ่งนี้ ๆ ไว้เรื่อย ดั่งนี้เป็นต้น เรียกว่า **ขาดความจริงใจต่อตัวเอง** ก็ได้อธิบายแล้วว่า ทำไมจึงเรียกว่าต่อตัวเอง เพราะว่าตัวเองเป็นคนตั้งไว้ คือตั้งความตกลงใจนั้นไว้ หรือว่า

ทำความตั้งใจไว้ เท่ากับทำสัญญาไว้กับตัวเองว่าจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ซึ่งเป็นความดีต่าง ๆ แต่แล้วก็ไม่ได้ทำ ดั่งนี้เรียกว่า **ขาดความจริงใจต่อตัวเอง**

ฉะนั้น ถ้าหากว่าบุคคล **ตั้งใจรักษาสัจจะ**คือความสัตย์ซึ่งเอาเพียงประการเดียวว่าคือ**ความจริงต่อตัวเอง** ในการทำความดีทั้งหลาย เมื่อตั้งใจไว้อย่างไร ตกลงใจไว้อย่างไร ทำสัญญาต่อตัวเองไว้อยางไร หรือแม้ว่ากล่าวกับใคร ๆ ว่าจะทำอย่างนั้นอย่างนี้ซึ่งเป็นความดีต่าง ๆ ไว้อย่างไร ก็ต้องทำตามที่ได้ตั้งใจไว้นั้น ที่ตกลงใจไว้นั้น ที่ทำสัญญาแก่ตัวเองไว้นั้นหรือที่พูดไว้นั้น ดั่งนี้จึงจะเรียกว่ามีความจริงใจต่อตัวเอง และเมื่อหัดที่จะให้มีความจริงใจต่อตัวเองดังที่กล่าวมาแล้ว ก็หัดต่อไปที่จะตั้งความตกลงใจว่าจะทำความดีในวันหนึ่ง ๆ เพื่อให้ตนเองได้กระทำความดีต่าง ๆ ในวันหนึ่ง ๆ น้อยหรือมากไปทุกวัน ตั้งต้นแต่วันละเล็กวันละน้อย หรือเริ่มแต่เล็กน้อยโดยที่ไม่ทำความตั้งใจหรือทำสัญญาไว้ให้กับตนเองที่จะทำความดีมากเกินไปจนไม่อาจจะทำได้ เป็นต้นว่าตื่นขึ้นมาเช้าก็ตั้งใจไว้ว่า เช้าวันนี้เอาเป็นว่าตั้งแต่ตื่นนอนไปถึงเท่านั้นเท่านี้โมงเช้า เราจะไม่โกรธ ใครมาว่าอะไรเราก็จะไม่โกรธ ตั้งใจไว้ว่าอย่างนี้ ก็เป็นอันว่าเราตั้งใจเอาไว้ว่าจะไม่โกรธ และเมื่อไปกระทบเรื่องที่ไม่พอใจ ทีแรกก็อาจจะลืมไปว่า ได้ตั้งใจเอาไว้ว่าจะไม่โกรธในเวลานั้นเท่านั้นเท่านี้บางทีก็โกรธไปก่อน แล้วก็นึกขึ้นมาได้ว่าเราตั้งใจเอาไว้ แล้วก็ระงับความ

โกรธนั้นเสีย ว่าเราตั้งใจเอาไว้ว่าจะไม่โกรธก็ต้องไม่โกรธ ก็ตั้งใจที่จะดับความโกรธนั้นเสียดั่งนี้ ทีแรกก็ดับไม่ใคร่จะได้ วันรุ่งขึ้นก็ทำความตั้งใจไว้อีก หลาย ๆ วันเข้าดั่งนี้แล้วเมื่อกระทบเรื่องที่จะทำให้โกรธ ก็จะนึกขึ้นมาได้ว่าวันนี้เราตั้งใจที่จะไม่โกรธ ก็จะระงับความโกรธได้ ดั่งนี้เรียกว่ารักษาความสัตย์คือความจริงใจต่อตัวเองอย่างหนึ่ง ๆ

และการที่ได้หัดตั้งใจไว้ว่าจะกระทำความดีในวันหนึ่ง ๆ ดั่งนี้ เรียกอย่างหนึ่งว่า **อธิษฐาน**คือควมตั้งใจมุ่งมั่น และบางทีก็เรียกว่า **สัจจาธิษฐาน**ความตั้งใจมุ่งมั่นต่อความสัตย์จริง เป็นบารมีอย่างหนึ่ง ๆ ในบารมี ๑๐ ประการทุกคนมักทำความตั้งใจไว้ตั้งแต่ตื่นนอนว่าจะทำความดีอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นว่าจะไม่โกรธก็ตาม ช่วยอะไร ๆ ใครก็ตามตามโอกาสที่จะช่วยได้ หรือว่าจะไม่โลภ จะไม่อยากได้อะไรของใครข้อใดข้อหนึ่งก็ตาม เป็นอธิษฐานอย่างหนึ่ง ๆ คราวนี้เมื่อไปประสบอารมณ์ที่เป็นที่ตั้งของความโกรธ เป็นที่ตั้งของความโลภ เป็นที่ตั้งของความชั่วอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วก็ระงับได้ เรียกว่ามีความจริงใจต่อตัวเองได้ ก็เป็น**สัจจาธิษฐาน** คืออธิษฐานนั้นเป็นสัจจะขึ้นมาเป็นความจริงขึ้นมาอย่างหนึ่ง ๆ เป็นบารมีอย่างหนึ่ง ๆ ที่ทุกคนมีโอกาสที่จะปฏิบัติ สั่งสมได้ทุกวันทุกเวลาทุกโอกาส

คราวนี้ถ้าเป็นความตกลงใจตั้งใจสัญญาแก่ใจตัวเองใน

ทางที่ผิด เมื่อรู้ว่าผิดก็ให้ตั้งใจละเสีย ความตั้งใจละเสียได้เช่นนี้ ไม่เรียกว่าเป็นความชั่วไม่เรียกว่าเป็นความผิด แต่เรียกว่าเป็นความดี เพราะความจริงใจต่อตัวเองนั้นมุ่งในทางที่ดี ไม่ได้มุ่งในทางที่ผิด ถ้าไปใช้ในทางที่ผิดและดึงดันไปในทางที่ผิด ไม่แก้ไขเปลี่ยนแปลงไม่ระงับเสีย ก็ผิดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพราะในทางที่ผิดนั้นท่านสอนให้ใช้ ปหานะ คือการละ ส่วนในทางที่ดีท่านจึงสอนให้ใช้ ภาวนา คือการอบรมให้มีขึ้นมา เพราะฉะนั้น จึงไม่ต้องคำนึงว่า เราตั้งใจว่าจะทำสิ่งนี้ คราวนี้เมื่อปรากฏว่าสิ่งนี้ผิดเป็นความชั่ว ถ้าเราจะเลิกเสียก็เสียสัจจะ ดั่งนี้หาถูกต้องไม่ เพราะว่าความชั่วนั้นไม่ตรัสสอนให้รักษาไว้ แต่ตรัสสอนให้ละเสีย เพราะฉะนั้น ในอริยสัจ ๔ ของพระพุทธเจ้า สมุทัยสัจจะ ความจริงคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ อันได้แก่ตัณหารวมถึงบรรดากิเลสบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายก็เป็นสัจจะคือเป็นความจริงอย่างหนึ่ง เรียกว่าสมุทัยสัจจะ สภาพที่จริงคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ใช้ปหานะคือการละ ไม่ได้ตรัสสอนให้กระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

เพราะฉะนั้น ชื่นชื่อว่า สัจจะคือความจริงแล้ว ไม่ใช่ว่าจะต้องรักษาไว้ทั้งหมด จะต้องปฏิบัติทั้งหมด ถ้าเป็นสมุทัยสัจจะแล้วจะต้องละ เพราะฉะนั้น เมื่อรู้ว่าสัจจะที่ได้ตั้งใจไว้เป็นตัวสมุทัยสัจจะ เพราะเป็นตัวกิเลสเป็นตัวความชั่วทั้งหลาย

ก็ต้องละเสีย แต่ถ้าเป็นมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรค คือ มรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าก็เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา จึงปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น

เพราะฉะนั้น ความจริงใจต่อตัวเองนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีคำขยายความต่อไปให้ชัดเจน ว่าคือความจริงใจต่อตัวเองที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ผู้ปฏิบัติดังนี้ได้ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษคือคนดี ตั้งอยู่ในสัจจะคือความสัตย์ความจริงที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม

อนึ่ง พึงเข้าใจว่า อันความจริงใจต่อตัวเองนั้นย่อมมีความหมายถึงว่า เมื่อได้ตั้งใจว่า จะประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมดังกล่าว ก็ต้องรักษาความจริงใจต่อตัวเองกล่าวคือไม่กลับกลอกต่อตัวเอง ไม่เท็จต่อตัวเอง ไม่หลอกลวงต่อตัวเอง เพราะเมื่อตัวเองได้ตั้งใจว่าจะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมแล้ว ก็ไม่เลิกความตั้งใจนั้น ไม่เท็จต่อตัวเอง ก็คือเมื่อตั้งใจว่าจะประพฤติปฏิบัติอย่างนั้น ก็เท่ากับว่าพูดรับรองต่อตัวเอง จึงต้องไม่เท็จต่อตัวเอง กล่าวคือไม่ทำอย่างนั้น หรือว่าไม่ทรยศต่อตัวเอง ไม่กลับกลอกต่อตัวเอง คือว่าเมื่อได้ตั้งใจไว้ว่าอย่างนั้น หรือแม้ว่าได้พูดไว้ว่าอย่างนั้นก็ตาม ก็เท่ากับว่าตนเองได้ลั่นวาจารับรอง ตัวเองว่าจะกระทำอย่างนั้น แล้วกลับไม่กระทำอย่างนั้น ก็เป็นการกลับกลอกต่อตัวเอง ทรยศต่อตัวเองเรียกว่ากลับสัตย์ต่อตัวเอง

ได้กล่าวแล้วว่า ความจริงใจต่อตัวเองนั้นต้องหมายถึงว่าจะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม และหมายด้วยว่าคำว่าจริงใจต่อตัวเองนั้น มิได้หมายความว่า

ทรยศต่อตัวเองได้ กลับกลอกต่อตัวเองได้ พูดเท็จต่อผู้อื่นได้ ไม่ได้หมายความอย่างนั้น เพราะว่าคำที่ว่าจะประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมนั้น ย่อมหมายถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมทั่วไป และเมื่อเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมจริงแล้ว ก็ย่อมเป็นประโยชน์และเป็นธรรมทั้งแก่ตนเองและทั้งแก่ผู้อื่น ไม่คับแคบเฉพาะต่อตัวเองเท่านั้น การที่ไปปฏิบัติในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่เป็นธรรมต่อผู้อื่นนั้น ก็ชื่อว่าตัวเองนั้นเองก็ได้ปฏิบัติกระทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่เป็นธรรม จึงเป็นการที่ทรยศต่อตัวเอง กลับกลอกต่อตัวเองด้วย

ฉะนั้น คำว่า **ความจริงใจต่อตัวเอง** จึงมิได้หมายความว่าจริงใจต่อตัวเองโดยที่กลับกลอกต่อผู้อื่นหลอกลวงผู้อื่น กล่าวเท็จต่อผู้อื่น ทรยศต่อผู้อื่นได้ แต่หมายความ **จริงใจต่อตัวเองในอันที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมดังกล่าวนั้น** คำนี้จึงเป็นคำจำกัดความของคำว่า **ความจริงใจต่อตัวเอง** ที่เป็นความสัตย์

ข้อควรทำความเข้าใจต่อไปก็คือ อันสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมอันควรจะประพฤติปฏิบัตินั้นคือสิ่งอะไร อาศัยแนวคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็พอที่จะจับความได้ว่า คำว่า **สิ่งที่เป็นประโยชน์** หมายถึงสิ่งที่ต้องการ เพราะคำว่า**ประโยชน์**ในที่นี้มาจากคำว่า **อรรถ** ตามพยัญชนะแปลว่าสิ่งที่ต้องการ และคำว่าสิ่งที่ต้องการนี้ไม่ใช่หมายถึง **ตัณหา** คือความดิ้นรนทะยานอยาก หรือ**อิฏฐา** คือความปรารถนา แต่หมายถึงสิ่งที่

จำเป็น เป็นที่ต้องการ กล่าวตั้งแต่เบื้องต้น สิ่งที่จำเป็นต้องการสำหรับบำรุงเลี้ยงชีวิตร่างกาย ก็ได้แก่ปัจจัยเครื่องอาศัยทั้ง ๔ คือ อาหาร ผ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้ อันเรียกว่า **ปัจจัยทั้ง ๔** ปัจจัยทั้ง ๔ นี้เป็นสิ่งที่ต้องการของชีวิตร่างกายอันจะขาดเสียมิได้ ถ้าขาดเสียชีวิตร่างกายนี้ก็ดำรงอยู่มิได้ต้องแตกดับไป เพราะฉะนั้น ปัจจัยทั้ง ๔ นี้จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นปรารถนาต้องการ เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องการ ดังที่เรียกกันง่าย ๆ ในภาษาไทยว่า **ประโยชน์ปัจจุบัน** และนอกจากนี้ยังต้องการเครื่องแวดล้อมต่าง ๆ อีก เป็นต้นว่าต้องการมิตรที่ดีงามสำหรับที่จะได้อาศัยซึ่งกันและกัน เพราะว่าจะอยู่คนเดียวนั้นมิได้ จำต้องอยู่รวมกันเป็นหมู่ตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไป เพราะฉะนั้น จึงจำต้องมี **กัลยาณมิตร** คือเพื่อนหรือมิตรที่ดีงามเป็นต้น เหล่านี้ก็รวมอยู่ในประโยชน์ที่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน เป็นสิ่งที่ปรารถนาต้องการ นี้คือสิ่งที่เป็นประโยชน์ปัจจุบันอันเป็นประโยชน์ขั้นแรกของทุก ๆ คน และก็ต้องอาศัย

ธรรม

คำว่า**ธรรม**นั้นหมายถึงคุณที่เกื้อกูล และคำว่าคุณที่เกื้อกูลนี้ก็มีความหมายถึงว่าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นโทษไม่เป็นความผิดด้วย สิ่งที่ไม่เป็นความผิดสิ่งที่ไม่เป็นโทษ ก็คือสิ่งที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ และเป็นสิ่งที่ถูกที่ชอบไม่ใช่เป็นสิ่งที่ผิด นี้คือธรรมคือคุณที่เกื้อกูล

ธรรมคือคุณที่เกื้อกูลนี้ ก็หมายถึงคุณที่เกื้อกูลอัน

เป็นส่วนเหตุ ในเบื้องต้นก็คือคุณที่เกื้อกูลอันจะทำให้ประสบประโยชน์ที่เป็นประโยชน์ปัจจุบันดังกล่าวมานั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมในชั้นนี้ไว้ ก็ได้แก่

อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรเล่าเรียนศึกษาประกอบอาชีพการงาน เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการคือปัจจัยทั้งสี่นั้น หรือรวมเรียกว่าทรัพย์

อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาศิลปวิทยาที่เล่าเรียนศึกษามาไว้ได้ รักษาการงานที่ประกอบกระทำ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ให้เป็นสมบัติ

กัลยาณมิตตตา คบเพื่อนมิตรที่ดีงาม

สมชีวิตา ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนักไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก หรือว่าเพื่อดำรงชีวิตอยู่โดยสม่ำเสมอ

ธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นคุณเกื้อกูล เป็นส่วนเหตุอันจะให้ประสบผลคือประโยชน์ที่ต้องการในปัจจุบันดังกล่าวนั้น อันจะทำให้ได้ประสบปัจจัยทั้ง ๔ หรือได้ทรัพย์ ได้ยศ ได้ไมตรี มีกัลยาณมิตร ได้ประสบความผาสุกความไม่มีโรคเป็นต้น อันเป็นสิ่งที่ต้องการสำหรับชีวิตนี้ ดั่งนี้เรียกว่าประโยชน์ปัจจุบัน

ธรรมปัจจุบัน จึงให้มีความจริงใจต่อตัวเองที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน และเป็นธรรมอันเป็นส่วนเหตุปัจจุบันให้เกิดประโยชน์ดังกล่าวนั้น

อนึ่ง ทุกคนยังมีจิตใจ ยังมีกาลภายหน้า และยังมีผู้อื่น

นอกจากตัวเองที่อยู่ร่วมกัน เพราะฉะนั้น สิ่งที่ต้องการนั้นจึงเป็นสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ที่จำต้องการสำหรับจิตใจ สำหรับกาลภายหน้า และสำหรับผู้อื่นอีกด้วย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดง**ประโยชน์ภายหน้า** คือประโยชน์ที่จำต้องการหรือสิ่งที่จำปรารถนาต้องการที่จะเป็นประโยชน์ภายหน้า เป็นต้นว่า บรรดาสิ่งที่ต้องการปัจจุบันนี้แหละอันจำเป็นที่จะต้องใช้ในภายหน้า เช่นว่าในวันนี้ต้องการปัจจัยทั้ง ๔ ในภายหน้าก็ต้องการปัจจัยทั้ง ๔ ในวันนี้ต้องการกัลยาณมิตร ในภายหน้าก็ต้องการกัลยาณมิตร หรือว่าในวันนี้ต้องการทรัพย์ต้องการยศต้องการไมตรี ต้องการความผาสุก ต้องการความไม่มีโรคในภายหน้าก็ต้องการเหมือนกัน หรือที่รวมเรียกว่า ต้องการ**อายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์** เหล่านี้เป็นประโยชน์คือเป็นสิ่งที่ปรารถนาในภายหน้า พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงธรรมอันเป็นคุณเกื้อกูล ที่จะให้ประพฤติปฏิบัติตั้งแต่ในวันนี้นี่แหละควบคู่กันไปกับธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน คือ

สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัธาคือความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ประกอบด้วยญาณคือความหยั่งรู้ถูกต้องตามเหตุและผลยกขึ้นไว้เป็นทางปฏิบัติ ก็คือเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอันนำให้เชื่อต่อคำสั่งสอนของพระองค์ จึงเชื่อกรรม เชื่อวิบาก**คือผลของกรรม** เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตนตามที่**พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน**

สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือความประพฤติงดเว้น

จากความประพฤติที่เป็นภัยเป็นเวรทั้งหลาย เป็นต้นว่าฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง ประพฤติผิดในทางกามบ้างพูดเท็จหลอกลวงเขาบ้าง ดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานแห่งความประมาทบ้าง

จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยจาคะ คือการสละบริจาค เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันให้เป็นสุข ตลอดถึงสละบริจาคกิเลสบาปทุจริตในตัวเอง

ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา คือความรู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ต่าง ๆ ตามความเป็นจริงตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้เป็นคุณเกื้อกูลให้ได้ประสบสิ่งที่ปรารถนาต้องการ ที่เป็นประโยชน์ในภายหน้า เพราะฉะนั้น สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมในขั้นต่อจากปัจจุบัน ก็คือสิ่งที่เป็นประโยชน์ภายหน้าและเป็นธรรม เป็นคุณเกื้อกูล ที่จะทำให้บังเกิดผลเป็นประโยชน์ในภายหน้านั้น ทั้ง ๒ ส่วนนี้ย่อมจะเป็นประโยชน์และเป็นธรรม อันเพียงพอแก่ความต้องการของร่างกายและชีวิตนี้ ของกาลเวลาปัจจุบันและกาลเวลาภายหน้าและของตนเองและของผู้อื่น

เมื่อบุคคลมาประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมด้วยกันทั้ง ๒ ส่วนนี้ คือทั้งส่วนที่เป็นปัจจุบันและส่วนที่เป็นภายหน้าดังกล่าว ก็จะเป็นผู้ที่มีร่างกายและจิตใจที่มีความสุข มีกาลปัจจุบันและมีกาลภายหน้าที่ประกอบด้วย

ความสุข มีตนเองและผู้อื่นที่อยู่ร่วมกัน ประกอบด้วยความสุขร่วมกัน ก็เป็นอันว่าได้ประโยชน์ที่ต้องการปัจจุบัน และประโยชน์ที่ต้องการปัจจุบันและภายหน้านี้ ก็ประกอบด้วยความเป็นธรรมอันเป็นส่วนเหตุอันเป็นผลเกื้อกูลที่จะให้ได้ประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและทั้งในภายหน้าดังที่กล่าวมา

อนึ่ง สมเด็จพระบรมศาสดายังตรัสแสดงสั่งสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมที่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น เพราะว่าสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ทั้งที่เป็นปัจจุบันและในภายหน้าดังที่กล่าวมานั้น ก็เป็นประโยชน์และเป็นธรรมที่ทำให้เกิดความสุขในภายหน้าจริงอยู่ แต่ว่าก็ยังไม่พ้นจากทุกข์ เพราะยังไม่พ้นจากกิเลส ยังไม่พ้นจากกรรมอันเกิดจากกิเลส และยังไม่พ้นจากวิบากคือผลที่เกิดจากกรรมนั้น จึงต้องมีเกิด มีแก่ มีเจ็บ มีตาย อันเป็นตัวสภาวทุกข์ ต้องมีความโศกความรัญจวนคร่ำครวญความไม่สบายใจความคับแค้นใจ ยังต้องมีประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ยังต้องมีพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก และยังมีที่ปรารถนาไม่สมหวัง เพราะยังมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ และเมื่อยังเป็นสามัญชนยังเป็นปุถุชนอยู่ คติของความประพฤติอันเป็นกรรมและคติของวิบากอันเป็นผลของกรรมก็ยังไม่แน่นอน ยังอาจจะทำความชั่วประกอบกันไปกับความดี ในบางคราวก็อาจจะทำดีมากทำชั่วน้อย ในบางคราวก็อาจจะทำชั่วมากทำดีน้อย สุดแต่กิเลสที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ ถ้าจิตใจถูกครอบงำด้วยราคะโทสะโมหะ หรือโลภโกรธ

หลงอย่างแรง อันเป็นอกุศลมูลมูลของอกุศลทั้งหลาย ก็นำให้ประพฤติละเมิดศีล ก่อกรรมที่เป็นการเบียดเบียนตนเองบ้างผู้อื่นบ้างให้เดือดร้อน อาจให้ฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง ประพฤติผิดในกามบ้าง พูดเท็จหลอกลวงเขาบ้าง ดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานแห่งความประมาท นำให้ประกอบความชั่วน้อยใหญ่ทั้งหลายอื่น ๆ อีกบ้าง เมื่อเป็นดั่งนี้ ก็จะประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่เป็นธรรมทั้งหลายเป็นบาปเป็นอกุศล ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสสอนให้รู้จักปรมัตถประโยชน์ คือประโยชน์ที่มีเนื้อความอย่างยิ่งหรือประโยชน์อย่างสูง อันได้แก่ความดับกิเลส ดับบาปดับอกุศลทุจริตดับความทุกข์ต่าง ๆ ในจิตใจ และเมื่อดับได้ก็เรียกว่าวิมุติเรียกว่า นิพพาน เป็นสันติคือความสงบอย่างแท้จริง และก็ได้ทรงแสดงธรรมอันเป็นคุณเกื้อกูล ที่จะให้บรรลุถึงปรมัตถประโยชน์นั้น ก็ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งก้ได้แก่ สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจาเจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ มรรคมีองค์ ๘ นี้ย่อลงก็เป็น ศีล เป็นสมาธิเป็นปัญญา การปฏิบัติก็อาศัยกันไป แต่เมื่อกล่าวแยกเฉพาะอย่าง

ศีล ก็เป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ อันเป็นอกุศลมูลให้ก่อกรรมที่เป็นบาปเป็นทุจริตต่าง ๆ

สมาธิ ก็เป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างกลาง ได้แก่ **นิวรณ์**

ที่เป็นเครื่องกลุ้มกลัดจิตใจ กั้นไม่ให้จิตใจได้ความสงบได้ปัญญา

ปัญญา ก็เป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างละเอียดที่เป็น**อาสวอนุสัย** นอนจมหมักหมมจิตสันดาน

มรรคมีองค์ ๘ ย่อลงเป็นศีลสมาธิปัญญานี้ก็เป็น**ปรมัตถธรรม** เป็นธรรมเกื้อกูลที่จะให้บรรลุถึงปรมัตถประโยชน์คือ**ความสงบของใจ**คือความที่บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นความสงบทุกข์ทั้งปวงดับทุกข์ทั้งปวง นี้เป็น**สันติ** คือความสงบแห่งใจอย่างแท้จริงอันเรียกว่า**นิพพาน** เป็น**ปรมัตถประโยชน์** อันจะพึงบรรลุได้ด้วยปรมัตถธรรมคือ**มรรคมีองค์ ๘** หรือ ศีลสมาธิปัญญา สรุปเข้าใน **ศีลสมาธิปัญญา**ดังกล่าวนั้น

เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่**จะต้องมีความจริงใจต่อตัวเอง**ที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งเป็นประโยชน์และเป็นธรรมดังกล่าว ตั้งต้นแต่ในขั้นที่เป็นประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้าคู่กันไป เพื่อให้มีความสุขอยู่ในโลก แม้จะต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย แต่ว่าก็มี**ภพชาติ**ที่ดี มีความสุขอยู่ในโลก และเมื่อต้องการจะพ้นโลก คือพ้นกิเลส พ้นเกิดแก่ตาย พ้นทุกข์ทั้งปวง ก็ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าในศีลในสมาธิในปัญญา เพราะฉะนั้น ความจริงใจต่อตัวเองในอันที่จะประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมดังกล่าวนี้ จึงเป็นข้อที่สมควร และเมื่อปฏิบัติไปก็ย่อมจะได้ **เกียรติ** ตนเองพิจารณาตนเองไปก็ติตนเองไม่ได้ ตั้งต้นด้วยโดยศีล วิญญูชน

คือผู้รู้ เมื่อพิจารณาแล้วก็ติตนเองไม่ได้ ตั้งต้นด้วยโดยศีล นี้คือตัวเกียรติโดยแท้จริง จึงมีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า **สจฺเจน กิตฺติ ปปฺโปติ** ย่อมบรรลุถึงเกียรติด้วยความสัตย์

เมื่อกล่าวโดยสรุป ทุกคนย่อมอยู่กับ**สัจจะ** ความสัตย์ ความจริงนี้ด้วยกันทั้งนั้น เพราะทุกคนนั้นที่มาเป็นบุคคล ก็เพราะประกอบด้วยขันธ์ทั้ง ๕ **คือรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ จึงเป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ**ตลอดถึง**ความยึดถือ** ว่าเป็นตัวเรา และเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ ดังที่ปรากฏอยู่ และตัวเรานี้ก็ไม่เที่ยงเป็นอนัตตา มิใช่เป็นอัตตาตัวตน ก็เป็นความสัตย์ ความจริงที่มีอยู่เป็นประจำ ตลอดจนถึงสิ่งที่มิใช่สังขารอันตรงกันข้าม เพราะว่าขันธ์ ๕ อันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติ เป็นที่ยึดถือว่าตัวเราดังกล่าว รวมเข้าก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น จึงเป็นสิ่งที่เป็น**อนัตตา** อีกปริยายหนึ่งเป็นสิ่งที่เป็น**ทุกข์** แต่ว่าในบางแห่งไม่ทรงแสดงถึงทุกข์ ทรงแสดงแต่ไม่เที่ยงกับอนัตตา มิใช่ตน ท่านอธิบายว่าเพราะเป็นทุกข์ก็รวมอยู่ในข้อไม่เที่ยงแล้ว ข้อไม่เที่ยงนั้นจึงรวมทุกข์เข้าด้วย อีกนัยหนึ่ง ทั้งไม่เที่ยงทั้งไม่ใช่ตนนั้นรวมเข้าเป็นตัวทุกข์ ดังที่แสดงไว้ในอริยสัจทั้ง ๔ **ทุกขสัจจะ** สภาพที่จริงคือทุกข์ ก็เป็นที่รวมทั้งไม่เที่ยงทั้งมิใช่ตน หรือเป็นที่รวมทั้งอนิจจะทั้งอนัตตา เราทั้งหลายสวดกันเข้าใจกันนั้น **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ๓ ข้อ ก็ทรงแสดงไว้ ๓ ข้อโดยมากด้วยกัน แต่ที่แสดง ๒ ข้อ **คืออนิจจะกับอนัตตา** นี้อธิบายในข้อที่ทรงแสดงต่างกัน แต่

ทั้งหมดก็เป็นความสัตย์ ความจริง ที่มีอยู่ทั้งในภายใน ทั้งในภายนอก ในภายในคือในตนเอง ในภายนอกคือนอกจากภายในดังกล่าว ฉะนั้น จึงอยู่ที่ว่าบุคคลจะรู้จักความสัตย์ความจริงที่บุคคลมีอยู่นั้นเพียงไร หากได้ฟังธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ย่อมจะได้รู้จักความสัตย์ความจริงนั้นมากขึ้นไปโดยลำดับ จะรู้จักขันธ์ ๕ จะรู้จักนามรูป จะรู้จักไตรลักษณ์ อนิจจตา อนัตตตา ทุกขตา จะรู้จักอริยสัจ จะรู้จักมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งก็เป็นอริยสัจข้อที่ ๔ นั้นเอง ย่นเข้าก็เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา จะรู้จักวิมุติ ตลอดจนถึงนิพพาน ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน แม้ว่าความรู้จักของบุคคลในขั้นแรก จะบังเกิดขึ้นด้วยปริยัติปัญญา ปัญญาในปริยัติคือพระธรรมคำสั่งสอนก็ตาม แต่สิ่งที่รู้จักนั้นเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นสัจจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความสัตย์ความจริง ฉะนั้น จึงชื่อว่าได้รู้จักความสัตย์ความจริงเป็นขั้นแรกด้วยปริยัติปัญญา

ความสัตย์ความจริงอันเป็นสัจจธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ก็ล้วนเป็นประโยชน์เป็นธรรม เป็นประโยชน์นั้นโดยนัยหนึ่งก็คือ เป็นผล ดังที่เรียกว่าผลประโยชน์ เป็นธรรมนั้นโดยนัยหนึ่งก็คือ เป็นเหตุ เหตุแห่งผล แต่ว่าประโยชน์ที่เป็นผลนี้ก็ต้องเป็นประโยชน์ที่เป็นผลดีจริงทั้งที่เป็นส่วนปัจจุบัน ทั้งที่เป็นส่วนภายหน้า ทั้งที่เป็นส่วนอย่างยิ่ง และที่เป็นธรรมคือเป็นเหตุแห่งผลนั้น ก็ต้องเป็นเหตุที่ดีจริง ทั้งที่เป็นเหตุเพื่อผลปัจจุบัน ภายหน้า และอย่างยิ่งดังกล่าวนั้น

เพราะฉะนั้น สัจจธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นทั้งประโยชน์คือเป็นผล ผลประโยชน์ที่ต้องการจริง เกื้อกูลจริง ให้เป็นสุขจริง ทั้งในปัจจุบันทั้งในภายหน้าทั้งที่เป็นอย่างยิ่ง และเป็นธรรมคือเป็นส่วนเหตุที่ให้เกิดผลดังกล่าวนั้นอีก จึงเป็นเหตุที่ดีจริง ทั้งปัจจุบันทั้งภายหน้าทั้งที่เป็นอย่างยิ่ง ผู้ปฏิบัติพระพุทธศาสนาเมื่อฟังธรรมที่เป็นคำสั่งสอน จึงควรพิจารณาจับสัจจะคือความจริง ทั้งที่เป็นผลประโยชน์และทั้งที่เป็นเหตุแห่งผลนั้น ที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลให้เกิดความสุข ทั้งที่เป็นปัจจุบันทั้งที่เป็นภายหน้าและทั้งที่เป็นอย่างยิ่งดังกล่าวนั้นให้ได้ น้อยหรือมาก ก็นับว่าได้ปริยัติปัญญา ปัญญาในพระธรรมที่เป็นคำสั่งสอนเป็นประการแรก

ต่อจากนี้ก็ถึงขั้นปฏิบัติ ในขั้นปฏิบัติ ก็คือนำธรรมคือคำสั่งสอนของพระบรมศาสดามาปฏิบัติ ทั้งในส่วนที่เป็นปหานะคือตรัสสอนให้ละเสีย ทั้งในส่วนที่เป็น ปฏิบัติคือตรัสสอนให้ปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ยกเอามาเพียงเฉพาะข้อไตรสิกขาคือศีลสมาธิปัญญา ซึ่งตรัสแสดงไว้โดยเป็นเหตุคือเป็นธรรมส่วนเหตุที่พึงปฏิบัติ และวิมุติคือความหลุดพ้น เป็นประโยชน์คือเป็นส่วนผลที่ได้จากธรรมส่วนเหตุอันปฏิบัตินั้น เพราะฉะนั้น วิมุติจึงเป็นอรรถคือเป็นผลหรือเป็นผลประโยชน์ ธรรมก็คือไตรสิกขาเป็นส่วนเหตุ จึงเป็นสัจจะที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม สัจจะก็คือสัจจธรรมที่เป็นคำสั่งสอน ที่เป็นประโยชน์ก็คือเป็นส่วนผล ในข้อนี้ก็คือวิมุติ เป็นธรรมก็คือเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาที่เป็นส่วนเหตุ

ฉะนั้น เมื่อได้ฟังธรรมที่เป็นคำสั่งสอน ให้ทราบถึงสัจจะคือคำสั่งสอน และทราบถึงอรรถคือประโยชน์ได้แก่วิมุติ ทราบถึงธรรมคือไตรสิกขาซึ่งเป็นส่วนเหตุดั่งนี้แล้ว ก็ให้รักษาความสัตย์ความจริงดังกล่าวนี้ไว้ ไม่หลงลืมไม่เลอะเลือน กำหนดทำความเข้าใจให้แน่นอนถูกต้องและรักษาเอาไว้ โดยที่จริงใจต่อตัวเองในความสัตย์ที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมนี้ อันหมายความว่า ใจต้องประกอบด้วยศรัทธาและปัญญา มิใช่ว่าแสดงว่ามีศรัทธาปัญญาแต่วาจา หรือทางกายกิริยา แต่ว่าไม่จริงใจ ยังมีความสงสัยเคลือบแคลงไม่แน่นอน ก็เรียกว่ายังได้ปัญญาไม่เข้าถึง ยังได้ศรัทธาไม่ตั้งมั่น ใจจึงยังไม่จริง ยัง คลอนแคลนสงสัยเคลือบแคลงต่าง ๆ เมื่อเป็นดั่งนี้ ก็เรียกว่า ขาดความจริงใจต่อตัวเอง ตัวเองยังไม่มีความจริงใจ และเมื่อตัวเองยังไม่มีความจริงใจดั่งนี้ จึงทำให้ทิ้งการรักษาความสัตย์ความจริงแม้ที่เป็นขั้นปริยัตินั้น เพราะเมื่อใจไม่รักษา ถึงจะพูดทางวาจาว่ารักษา จะแสดงทางกายว่ารักษา ก็หาได้รักษาจริงไม่ ต่อเมื่อตัวเองมีความจริงใจ เรียกว่า มีความจริงใจต่อตัวเอง จึงจะเป็นอันว่าทำให้เกิดการรักษาความสัตย์ความจริง คือรักษาความสัตย์ความจริงที่เป็น ปริยัติเป็นเบื้องต้นนั้นไว้ แล้วจะนำให้เกิดการ ปฏิบัติเป็นขั้นต่อไป ขั้นปฏิบัตินั้นก็คือ ปฏิบัติในธรรมที่เป็นส่วนเหตุ ในที่นี้ก็จะยกในข้อไตรสิกขาโดยย่อ คือ

ปฏิบัติในศีล ตั้งต้นแต่การทำศีลให้บังเกิดขึ้น ด้วย

ความตั้งใจงดเว้นจากข้อประพฤติปฏิบัติในข้อที่เป็นภัยเป็นเวรทั้งหลายข้อใดข้อหนึ่งในศีล ๕ ก็ดี หลายข้อในศีล ๕ ก็ดี ศีล ๕ ครบทั้ง ๕ ข้อก็ดี ศีลยิ่งขึ้นไปก็ดีดั่งนี้ ให้เกิดมีขึ้นที่ จิตใจของตนเอง ที่กายที่วาจาของตนเอง ให้จิตใจพร้อมทั้งกายวาจาเป็นศีล ก็จะเป็นศีลคือความสงบกายสงบวาจาสงบใจ ปรากฏเป็นความสำรวมกายสำรวมวาจาสำรวมใจปกติเรียบร้อยเป็นอันดี ดั่งนี้คือศีล

ปฏิบัติในสมาธิ ก็คือทำจิตใจให้สงบตั้งมั่น สงบกาม สงบอกุศลกรรม สงบนิวรณ์ทั้งหลายในจิต ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสมาธิคือสมถกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งจนจิตสงบ สงบจิต ดั่งนี้คือสมาธิ สมาธิก็เกิดขึ้นที่จิตเหมือนกัน และโดยตรงสมาธิเกิดขึ้นที่จิต แม้ข้อศีลจะรู้สึกว่าเกิดขึ้นที่กายที่วาจา แต่ก็ต้องถึงจิตจึงจะเป็นศีล และเมื่อกล่าวโดยตรงโดยแท้จริงแล้วก็จิตอีกเหมือนกันเป็นที่ตั้งของศีล

ปฏิบัติในปัญญา ก็คือการปฏิบัติอบรมปัญญาความรู้ให้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ให้เป็นรู้จริงเห็นจริง หรือว่ารู้ชอบเห็นชอบถูกต้อง ก็เกิดขึ้นที่จิตอีกเหมือนกัน ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น แม้ปัญญานี้ก็ทำให้จิตสงบเป็นอย่างยิ่ง ความสงบหรือสันตินั้นจึงเป็นได้ทั้งศีลทั้งสมาธิทั้งปัญญา ตัวสันติคือตัวความสงบจึงเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา รวมเข้าเป็นอันเดียวกัน

หากจะแสดงอธิบายแยกโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง

ศีลสงบกิเลสอย่างหยาบ สมาธิสงบกิเลสอย่างกลาง ปัญญาสงบกิเลสอย่างละเอียด ฉะนั้น ในขั้นปฏิบัตินี้ ก็ต้องปฏิบัติให้เป็นศีลขึ้นจริงเป็นสมาธิขึ้นจริงเป็นปัญญาขึ้นจริง ต้องมี **สัจจะ** คือความจริงอยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา จึงจะได้ผลเป็นความสงบ และความสงบดังกล่าวนี้แหละก็คือ**วิมุติ** ความหลุดพ้น ทำให้พ้นจากกิเลสอย่างหยาบ ทำให้พ้นจากกิเลสอย่างกลางทำให้พ้นจากกิเลสอย่างละเอียด ความสงบคือหลุดพ้นนี้คือวิมุติ มุ่งอาการที่หลุดพ้นก็เป็นวิมุติ มุ่งอาการที่สงบก็เป็น**สันติ** อยู่ด้วยกันไม่แยกกัน และก็เป็นนิพพานไปโดยลำดับ **นิพพาน**ก็เป็นสันติอยู่กับ**วิมุติ** อยู่ที่จิตไม่ใช่อยู่ที่อื่นก็ต้องให้เป็นวิมุติจริง เป็นสันติจริง เป็นนิพพานจริงขึ้นมาโดยลำดับ จึงต้องมี**สัจจะ**อยู่ใน**วิมุติ**ใน**สันติ**ใน**นิพพาน**ไปโดยลำดับ

ข้อปฏิบัติดั่งนี้แหละชื่อว่าเป็น**ประโยชน์เป็นธรรม** เป็นประโยชน์ก็คือเป็น**ส่วนผล** เป็นธรรมก็คือเป็น **ส่วนเหตุ**เพื่อให้บรรลุถึงผลนั้นดังที่ได้กล่าวแล้ว จึงจะต้องมีความจริงใจต่อตัวเอง หมายความว่าตัวเองจะต้องปฏิบัติด้วยความจริงใจในธรรมที่เป็นส่วนเหตุ เพื่อผลของส่วนเหตุนั้น จึงต้องมีการรักษาความสัตย์ความจริงคือความจริงใจในอันที่จะปฏิบัติดังกล่าวนั้น เพราะฉะนั้น ปฏิบัติธรรมทุกอย่างนั้น คือข้อประพฤติปฏิบัติทุกอย่างนั้น การประพฤติปฏิบัติทุกอย่างนั้นจึงต้องมีการรักษาความสัตย์ความจริงใจต่อตัวเอง ที่จะประพฤติ

ปฏิบัติสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ให้ได้ในข้อที่พึงปฏิบัติ และในการที่พึงปฏิบัติทุกอย่าง ก็ย่อมจะได้ปัญญาในปฏิบัติธรรมขึ้นไปโดยลำดับ จนถึง เป็นปัญญาในผล เมื่อได้วิมุติก็จะได้ปัญญาในผลที่เป็น ปฏิเวธคือความรู้แจ้งแทงตลอดด้วยประการฉะนี้

พิมพ์ที่กองโรงพิมพ์ กรมสารบรรณทหารเรือ
นาวาเอก ปรีชา จุฬจัมบก ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ก.ย.๓๓

